
NIEUWSBRIEF UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

LETTRE D'INFORMATION SUR L'HISTOIRE DES UNIVERSITÉS

Werkgroep Universiteitsgeschiedenis

Studium generale

Contactgroep Universiteitsgeschiedenis

Groupe de contact pour l'histoire des universités

Colofon

Redactie: Marc Nelissen en Ad Tervoort

Tekstverwerking: Els Scheers

Kopij richten aan de redactieadressen in Nederland of België.

Werkgroep Universiteitsgeschiedenis

Redactieadres: Ad Tervoort, Vrije Universiteit, Dienst Communicatie, Historische Commissie, De Boelelaan 1091 (gebouw BelleVue; kamer 1H-67), 1081 HV Amsterdam, tel: +31(0)20.444.56.43, fax: +31(0)20.444.56.55, e-mail: al.tervoort@dienst.vu.nl / al.tervoort@let.vu.nl; *Secretariaat Werkgroep:* Jan Brabers, Faculteit der Letteren KUN, Erasmusplein 1 (k 10.24), Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, tel +31 (0)24.361.10.67, e-mail: j.brabers@let.kun.nl

Het lidmaatschap geeft recht op de *Nieuwsbrief*, korting op publicaties van de Werkgroep en voorrechten bij de overige activiteiten van de Werkgroep. Contributie binnenland: € 18,15; studenten € 9,07. Betalingen van Nederlandse leden dienen te geschieden op gironummer 6845444 ten name van de Stichting Batavia Academica. Betalingen vanuit het buitenland mogen geen kosten voor de Werkgroep met zich meebrengen. Bij buitenlandse betalingen moet het volgende nummer worden vermeld: IBAN: NL20PSTB0006845444.

Nederlandse leden die ook wensen te worden uitgenodigd voor de vergaderingen van het Belgische Studium generale, dienen dit kenbaar te maken aan het Belgische secretariaat.

Studium generale

Contactgroep Universiteitsgeschiedenis

Groupe de contact pour l'histoire des universités

Redactieadres / Rédaction:

Marc Nelissen, Universiteitsarchief K.U.Leuven, Mgr. Ladeuzeplein 21, B-3000 Leuven, tel: +32(0)16.32.46.32, fax: +32(0)16.32.47.09, e-mail: marc.nelissen@bib.kuleuven.ac.be

Secretariaat Contactgroep / Secrétariat du Groupe:

Anuschka De Coster, Vakgroep Nieuwe Geschiedenis, Universiteit Gent, Blandijnberg 2, 9000 Gent, tel. +32 (0)9.264.41.00, fax +32 (0)9.264.41.75, e-mail: Anuschka.DeCoster@rug.ac.be

Het lidmaatschap geeft recht op de *Nieuwsbrief* en uitnodigingen voor de vergaderingen. Contributie: € 11. Betalingen op rekeningnummer 001-2569819-74 van de Fortis Bank Belgium, ten name van Studium generale. Contactgroep Universiteitsgeschiedenis. Voor betalingen vanuit het buitenland (met SWIFT code GEBABEBB) bedraagt het lidmaatschap € 22 (wegens bankkosten).

Les membres recevront la *Lettre d'information* et seront invités aux réunions.

Cotisation € 11, à virer au compte Fortis Bank Belgium 001-2569819-74 de Studium generale. Groupe de contact pour l'histoire des universités. Pour les paiements de l'extérieur (avec code SWIFT GEBABEBB) la cotisation s'élève à € 22 (à cause de frais bancaires).

ISSN 1383-794X

De *Nieuwsbrief* kan ook in elektronische vorm geraadpleegd worden via het World Wide Web: <http://www.kuleuven.ac.be/archief/ugindex.htm>

Woord vooraf / Avant-propos

Voor u ligt het tweede nummer van de Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis, jaargang 2002. De redactie presenteert het met enige trots. Er was enige vertraging opgetreden bij het publiceren van het eerste nummer van dit jaar, maar nu zitten we op koers om u volgend jaar opnieuw twee exemplaren van de Nieuwsbrief te bezorgen in de maanden juni en december.

In de eerste plaats echter werd dit nummer gevuld met stevige en degelijke bijdragen van verscheidene auteurs, die we hartelijk dank zeggen voor hun gewaardeerde medewerking. De Nieuwsbrief bestaat bij gratie van de leden van de Werkgroep Universiteitsgeschiedenis en van Studium generale. Zij zijn het die teksten, mededelingen, aankondigingen en recensies aanleveren en aan het tijdschriftje zijn reden van bestaan verlenen. De redactie is er enkel om dit proces te begeleiden en te stimuleren en de doorstroming van informatie zo gemakkelijk mogelijk te maken. Daarom werken wij trouwens ook aan een beter toegankelijke, elektronische versie van de Nieuwsbrief, een bijkomend communicatiekanaal dat de bestaande papieren publicatie niet vervangt maar wel aanvullende mogelijkheden biedt. Volgend jaar hoort u hier zeker meer over. Wij hopen alvast voor het komende jaar op een verderzetting van deze aangename samenwerking en wensen ieder het beste voor 2003.

(Marc Nelissen - Ad Tervoort)

Verenigingsnieuws / Communications des associations

*Twaalfde vergadering van STUDIUM GENERALE
16 november 2002 in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel*

Kort verslag

Aanwezig: Kenneth Bertrams, Bruno Boute, Gaston Braive, Anuschka De Coster, Mélanie de Groote, Mark Derez, Hilde De Ridder-Symoens, Marcus De Schepper, Pieter Dhondt, Norbert Iterbeke, Diederik Lanoye, Marc Nelissen, Jan Papy, Jan Roegiers, Gilbert Theys, Guido Van Dievoet, Geert Vanpaemel.

Verontschuldigd: Jan Art, Claude Bruneel, Luc Courtois, Hendrik Deelstra, Didier Devrieze, Eric Groessens, Marie-Thérèse Isaac, Omer Steeno, Brigitte Van Tiggelen, Kaat Wils, Fred Stevens.

Vermits er geen bestuurlijke zaken te regelen waren, werd meteen overgegaan op de varia.

De Coster meldt de stand van zaken van het databasemodel voor prosopografische studies van academische populaties dat uitgewerkt wordt in het kader van "Fasti. Nieuwe werkinstrumenten voor universiteitsgeschiedenis", een wetenschappelijke onderzoeksgemeenschap van het FWO (<http://www.flwi.rug.ac.be/fasti/>). Ze verwijst hiervoor naar het verslag dat in deze Nieuwsbrief staat gedrukt.

In het kader van Fasti wordt ook gewerkt aan een retrospectieve bibliografie voor de universiteitsgeschiedenis van de Nederlanden door Hilde De Ridder-Symoens en Anuschka De Coster. De gegevens worden door een jobstudente aan de universiteit van Gent in een databank ingevoerd. Dat werk is nu zo goed als afgerond. Momenteel wordt de invoer nagekeken en wordt er gewerkt aan de uitbouw van een systeem van trefwoorden: geografisch en thematisch in de hoop het gebruik van de databank te vergemakkelijken.

Het werk zal gedrukt worden aangeboden evenals on-line, aan de mogelijkheden voor het laatste wordt momenteel gewerkt.

Van zodra er meer informatie is over de gedrukte en elektronische versie, zullen de leden van Studium Generale en van de Werkgroep Universiteitsgeschiedenis hier natuurlijk van op de hoogte gebracht worden.

Aansluitend hierop meldt Marcus de Schepper dat hij samen met C. Heesakkers werkt aan een Supplement (1985-2002) op de *Bibliographie de l'Humanisme des Anciens Pays-Bas* van Gerlo & Vervliet, met o.m. een gedeelte over universiteiten en Latijnse scholen. De publicatie ervan (Kon. Vl. Acad.) is voorzien voor 2004.

De secretaris wil haar oproep herhalen om steeds informatie over nieuw en afgerond onderzoek door te geven. We zijn immers steeds op zoek naar sprekers die onze vergaderingen willen komen opluisteren.

Lezingen:

Lieselotte Hamers (RUG), *Profiel van de Leuvense professoren in de vijftiende en eerste helft zestiende eeuw*

Diederik Lanoye (K.U.Leuven), *Het universiteitsbeleid van de overheid in de Nederlanden tijdens de zestiende eeuw*

De teksten van de eerste twee sprekers zijn in deze Nieuwsbrief gepubliceerd.

Kenneth Bertrams, *Les universités belges et le monde de l'entreprise (1880-1970). Une première approche*

Zie voor een voorstelling van dit project *Les universités et le monde de l'industrie en Belgique (1918-1970)* in Nieuwsbrief 6, 2000, 2, pp.21-22.

Volgende vergadering

De volgende vergadering van Studium Generale zal waarschijnlijk plaats vinden aan de ULB op 29 maart 2003. Aan het programma wordt momenteel gewerkt, het zal bekend gemaakt worden van zodra alles vast ligt.

Suggesties voor lezingen en thema's voor studiedagen zijn zoals steeds welkom bij de secretaris.

(Anuschka De Coster)

STICHTING BATAVIA ACADEMICA ***Werkgroep Universiteitsgeschiedenis***

Bestuursvergadering te Utrecht, vrijdag 22 november 2002, 14.00 uur – 15.40 uur.

Besluitenlijst

Opening en mededelingen

De voorzitter richt een apart woord van welkom tot Dorsman, nieuw bestuurslid, en Otterspeer, gast. Op het voorstel om ook Otterspeer voor een bestuurslidmaatschap uit te nodigen wordt door iedereen, inclusief de genodigde, positief gereageerd. Een belangrijk voordeel van de toetreding van Otterspeer is, los van zijn inhoudelijke bijdrage, dat alle 'klassieke' universiteiten in het bestuur zullen zijn vertegenwoordigd.

De secretaris zal de afwezige bestuursleden nog om hun standpunt vragen. (Afwezige bestuursleden juichen het voorstel toe.)

Notulen bestuursvergadering, d.d. 3 april 2002

De notulen worden ongewijzigd goedgekeurd.

Financieel overzicht over het boekjaar 2001

Na een toelichting van de penningmeester wordt het financieel overzicht goedgekeurd.

Boekproject geschiedenis Nederlandse universiteit

- Gezien de drukte waarmee enkele auteurs in hun werkkring hebben te kampen wordt besloten de verschijning van het boek, oorspronkelijk gepland in oktober 2003, uit te stellen tot 2005.
- Door het bestuur wordt gediscussieerd over het doel van het boek. Oorspronkelijk lag het in de bedoeling om het boek 'wetenschappelijk verantwoord, doch voor een breed publiek toegankelijk' te maken. Dat laatste criterium lijkt moeilijk haalbaar, omdat het onderwerp zich nauwelijks leent voor zo'n aanpak, maar vooral ook omdat meerdere auteurs meewerken, zodat nooit een lopende, toegankelijke tekst zal ontstaan. Daarom wordt voorgesteld om niet in eerste instantie te mikken op een breed publiek, maar om een 'gebruiksboek voor historici' te maken, met een hoger abstractieniveau dan aanvankelijk beoogd. De vergadering sluit zich daarbij aan. De belangrijkste doelstelling was altijd al om een informatief en betrouwbaar boek te maken, dat dienst kan doen als aanzet tot verdere studie.
- Otterspeer en Dorsman worden toegevoegd aan de lijst met auteurs, die er nu als volgt komt uit te zien:
 1. W. Frijhoff, Concept en Veld (inleidend)
 2. P.J. Knegtmans, Organisatie en Bestuur
 3. H. Bots, Hoogleraren
 4. A. Tervoort, Studenten
 5. J. Brabers, Academisch Leven
 6. W. Otterspeer, Onderwijs en Onderzoek
 7. L. Dorsman, Maatschappelijke Functie en Betekenis (concluderend)
- Afgesproken wordt dat elke bijdrage maximaal 15.000 woorden zal bevatten, inclusief de noten. Overigens wordt een eerdere afspraak nogmaals bevestigd: de teksten dienen 'licht geannoteerd' te zijn.
- Gewezen wordt op het belang van een goede eindredactie. De eindredacteur dient bij voorkeur van buiten het bestuur te komen, omdat een frisse, onafhankelijke blik op de teksten belangrijk wordt gevonden, maar hij/zij moet tevens

belangstelling voor het onderwerp hebben. Daarom wordt in eerste instantie gezocht onder de abonnees van de *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis*.

- Naar verwachting zal het vinden van een geschikte uitgever geen problemen opleveren. Enkele kandidaten passeren de revue.
- Zo ook diverse instanties die een financiële ondersteuning voor de uitgave van het boek kunnen leveren. In de eerste plaats wordt gedacht aan de rectores magnifici van alle universiteiten. Zij zullen eind 2003/begin 2004 worden gepolst.

Werving nieuwe abonnees

Het aantal abonnees van de *Nieuwsbrief* laat de laatste jaren een lichte daling zien. Dat is geen reden tot paniek (bovendien is de financiële toestand van de Stichting gezond), maar toch bestaat het gevoel dat wervende activiteiten op hun plaats zijn. Enkele wegen staan daartoe open. 1. Via de rectores magnifici kunnen de universitaire burelen worden benaderd voor de afname van enkele (bijvoorbeeld vijf) abonnementen; Een standaardbrief zal worden ontworpen. 2. Een folder kan worden meegezonden met de mailing van historische tijdschriften (bijvoorbeeld *Tijdschrift voor Geschiedenis*, *BMGN*, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, *Gewina*, *Jaarboek voor de Geschiedenis van Onderwijs en Opvoeding*). 3. Een zelfde folder, of wellicht een korte tekstbijdrage, kan worden aangeboden aan de alumnibladen van de universiteiten.

Rondvraag

- De indiening van een aanvraag bij NWO voor het digitaliseren van materiaal inzake universiteitsgeschiedenis, of het ontwikkelen van een programma daartoe, wordt door het bestuur overwogen.

Volgende vergadering

De volgende bestuursvergadering zal plaatshebben op **vrijdag 21 maart 2003, om 11.00 uur**, wederom te Utrecht.

Mededelingen / Communications

Leen Dorsman

Bijzonder Hoogleraar Universiteitsgeschiedenis in Utrecht

Vanwege het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen werd dr. Leen Dorsman benoemd tot Bijzonder Hoogleraar in de Faculteit der Letteren aan de Universiteit Utrecht.

Op woensdag 15 januari 2003 te 16.15 aanvaardt dr. Dorsman zijn ambt met het houden van een oratie, getiteld *Een hippopotamus in toga en andere hooggeleerden. Utrechtse professoren 1815-1940*. Het College van Bestuur van de Universiteit Utrecht nodigt alle belangstellenden uit tot het bijwonen van deze plechtigheid, die plaats vindt in de aula van het Academiegebouw, Domplein 29 te Utrecht.

De redactie van de Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis feliciteert de nieuwe hoogleraar van harte. Door deze benoeming komt Utrecht nadrukkelijker op de kaart der Nederlandse Universiteitsgeschiedenis te staan, en dat is iets waar we alleen maar blij om kunnen zijn. Of dit Nederlandse voorbeeld ook in België navolging kan vinden, is een andere vraag...

Bijdragen / Contributions

125 jaar Amsterdams studentenorkest J. Pzn Sweelinck

Op 28 september 2003 zal het Amsterdams studentenorkest J. Pzn Sweelinck zijn 125-jarig jubileum vieren. Met deze respectabele leeftijd is dit gezelschap niet alleen de nestor onder de Amsterdamse culturele studentenverenigingen, maar ook het oudste van de bestaande hoofdstedelijke symfonieorkesten. Vanaf de oprichting in 1878 heeft dit ensemble zijn eigen partij gespeeld op de Amsterdamse podia.

Reeds in de eerste jaren van zijn bestaan bracht het orkest opvallende programma's. De Nederlandse orkestcultuur stond nog in haar kinderschoenen, het Concertgebouworkest werd eerst tien jaar na het Sweelinck opgericht. Er bestond een groot repertoire van composities die nog nooit of slechts enkele malen in Nederland waren uitgevoerd. Het Sweelinck hielp mee om deze achterstand in te halen. Een hoogtepunt hierbij vormde de Nederlandse première in 1882 van *La Damnation de Faust* van Hector Berlioz in het Paleis voor de Volksvlijt. 'Directeur' - zoals de dirigent destijds genoemd werd - was Daniël de Lange.

In de jaren twintig deed geleidelijk en niet zonder tegenstand de eigentijdse muziek haar intrede. In 1923 was de Franse componist Darius Milhaud bij het Sweelinck te gast om een *causerie* te houden over de moderne Franse muziek. Als sluitstuk van de avond voerde hij zijn pas voltooide compositie *La Création du Monde* uit. Niet iedereen kon hier waardering voor opbrengen: volgens het studentenweekblad *Propria Cures* deed de muziek nog het meeste denken aan het *vergaan* van de wereld. Niettemin haalde het orkest een jaar later met dirigent Willem van Warmelo (1924-1939) een groot pleitbezorger voor de contemporaine muziek binnen. Onder zijn artistieke leiding schreef het orkest bij tijd en wijle prijsvragen voor componisten uit. Aldus lieten de studenten het publiek kennis maken met werken van onder anderen Ary Verhaar, Henk Badings en Robert de Roos. En hoewel de 'muziekdilettanten' de composities niet altijd gehéél tot hun recht lieten komen, oordeelde de landelijke pers steevast lovend over hun initiatieven ten gunste van de scheppende toonkunst – een taak die de beroepsorkesten maar al te veel verwaarloosden.

Voor veel jonge dirigenten functioneerde het Sweelinck als springplank naar een glansvolle carrière. Zo begonnen Peter van Anrooy, Hendrik Andriessen, Edo de Waart, Lucas Vis en Vincent de Kort hun loopbaan op de bok van het studentenorkest. Ook de eerste vrouwelijke dirigent met een eigen beroepsorkest, Frieda Belinfante, begon haar carrière in het Amsterdamse studentenleven. In de documentaire *...Maar, ik was een meisje* van Toni Boumans (1999) vertelt zij hoe zij in 1937 tijdens een universiteitsconcert in het Concertgebouw werd ontdekt door de professionele muzikwereld. Het orkest dat zij bij die gelegenheid dirigeerde bestond uit leden van het Sweelinck en zijn vrouwelijke tegenhanger *Aedon*.

De ambities van de dirigenten stonden niet zelden op gespannen voet met het studentikoze karakter van het orkest. De vraag hoe de leden ertoe te bewegen om bij alle repetities – op tijd – aanwezig te zijn lijkt wel haast op elke bestuursvergadering op de agenda gestaan te hebben. De concerten begonnen stevast later dan het officiële aanvangsuur. De eerste noten mochten pas klinken wanneer de heren van de senaat van het Amsterdamsch Studentencorps hun intrede in de concertzaal deden. Vanzelfsprekend gingen zij, evenals de overige toehoorders en de orkestleden, in feestelijk avondtoilet gekleed. 'Dat de afgemeten deftigheid, een niet te ontbreken schakel in officiële studentenfeesten, in de zaal heerschte, het Io Vivat gespeeld werd en de ontelbare vele kransen elkaar opvolgden, behoeft nauwelijks vermeld', zo beëindigde de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 maart 1914 een recensie van een Sweelinckconcert. Een kleine halve eeuw later hadden deze woorden nog niets aan actualiteitswaarde ingeboet.

Hoe anders werd het in de gedemocratiseerde jaren zeventig. Tijdens de voorbereiding van het eeuwfeest in 1978 hoefden de leden over in ieder geval één ding geen vergadering te beleggen: allen waren het erover eens dat zij niet zouden optreden in het zwarte pak. Het orkest gaf in die jaren 'konserten, onder andere in de bijlmerbajes', een locatie die voor professionele muziekgezelschappen minder voor de hand lag. Audities waren uit den boze: ieder die een instrument kon bespelen mocht aanschuiven.

Tegenwoordig gaan de orkestleden weer gehuld in het traditionele zwart-wit en geven zij weer 'concerten in het Concertgebouw'. Ook de audities zijn terug van weggeweest. De zakelijke tijdgeest van de jaren negentig is aan de vereniging niet voorbijgegaan. 'Schnabbels' als koorbegeleidingen en bedrijfsconcerten zorgen voor extra inkomsten die het orkest in staat stellen een goed geoutilleerde repetitieruimte te huren, eigen slagwerk en andere instrumenten aan te schaffen en buitenlandse reizen te organiseren. Dit maakt het Sweelinck voor vele musicerende studenten tot een aantrekkelijk orkest, waardoor het zich kan veroorloven hoge toelatingseisen te stellen, hetgeen weer zijn positieve uitwerking heeft op het niveau. Grote werken van Bruckner, Mahler en Sjostakovitsj stonden de afgelopen jaren op het programma. De eigentijdse muziek werd evenwel niet uit het oog verloren: in 1997 gaf het orkest de vrije hand aan de jazz-cellist Ernst Reiziger voor het schrijven van een concert voor cello en orkest.

Dat het orkest zich bij dit alles gesteund weet door de *Alma Mater* blijkt wel uit de grote belangstelling van de universitaire medewerkers voor de jaarlijkse universiteitsconcerten in de Grote Zaal van het Concertgebouw. De betekenis van het Sweelinck reikt echter verder dan de wereld van de eigen academie. Zo verzorgde het orkest op 4 mei 1996 de muzikale bijdrage aan de Nationale Dodenherdenking in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Internationale erkenning kwam in 1990 toen de in 1999 overleden vioolvirtuoos Yehudi Menuhin het beschermheerschap aanvaardde.

Fasti Workshop: Repertorium Academicum 2

University of Ghent, 14-15 June / Saint-Amand-Montrond, 3-6 October 2002

Anuschka De Coster

The Fasti workshops held in Ghent (Belgium) and Saint-Amand-Montrond (Berry, France) on 14 -15 June 2002 and 3 - 6 October respectively were meant as a follow-up for the workshop held in Amsterdam on 30 and 31 March 2001. At Amsterdam a consensus was reached about the necessity for a uniform and easy database structure for the study of university populations. A workgroup was formed to decide upon this basic structure. Once the historians' needs had been established, the proposal would be handed over to IT-specialists.¹ The Ghent workshop was the first meeting of this small workgroup, consisting of Suse Baeriswyl (Bern), Bruno Boute (Louvain), Anuschka De Coster (Ghent), Hilde De Ridder-Symoens (Ghent), Ad Tervoort (Amsterdam), Marie-Claude Tucker (Clermont-Ferrand). In Saint-Amand-Montrond the work was continued and Colm 'O Conaill (Trinity College Dublin) joined the workgroup. For practical reasons we decided to incorporate the reports of both meetings into one.

Before the discussions about the concrete database structure and the necessary fields, it was important to agree in the group about the precise aim of this project since there seemed to exist slightly different interpretations. In fact during the Amsterdam workshop two goals were put forward which might at first sight need different structures:

1. The creation of an easy, flexible and easily accessible database structure to be used by students and researchers in their prosopographical research, so that they do not have to loose time in creating their own databases.
2. The creation of an umbrella structure linking different existing databases on university history to facilitate research in several databases at the time.

The group sees the first one as the most urgent, nevertheless the second goal should already be kept in mind during the work. In fact it seems expedient to combine both goals and try to create a structure which could at least in part be useful for both purposes.

These are some of the requirements which were seen as important by the workgroup. They will also be handed over as points of attention to the IT-specialists.

- The group wants to stress that the database should be very easy to use for persons who are not necessarily acquainted with databases and that it should be offered in widely and easily accessible software.

¹ See Ad Tervoort's report on the Amsterdam workshop on the Fasti website:
<http://www.flwi.rug.ac.be/fasti/pages/reportrepac.htm>

- Given the task of the workgroup, the database structure should allow the processing of information on curriculum / academic career and essential personal information of students and teachers (extendable to other persons related to universities) at one or more universities. The workgroup will not as a first priority provide the possibility for the input of other biographical information; nevertheless, it wants to stress that the structure should be flexible enough to be able to contain also other biographical information (or information about careers not always thought of during the development of the model) if needed in a particular research project. The flexibility of the structure could make it usable for any other prosopographical research by simple adaptations.
- The database should be conceived as a meta-source, giving the possibility to put together biographical (academic) information from different sources, but at the same time it should be possible to refer exactly and for each fact separately to the sources.
- It should be possible to give degrees of probability for dates and facts, and more than one date for the same fact if different sources give different dates.
- Persons might often be entered several times with (slightly) different names and only identified later. It should thus be possible to identify "different persons" and to express degrees of probability for these identifications.

Proposal of the Model

Once these general needs had been established, the group could start the description of necessary fields and tables. This was directly translated into a model made in MS Access2000. For the model described below we want to refer to the images included at the end of this report.

The structure of a model oriented and relational database² seemed the best solution. A model oriented database (MOD) starts from the typology of the data to be processed (here biographical data) and not from the structure of the sources used nor from the questions asked in a particular research project. Therefore, it goes beyond the restrictions of particular research projects or sources, which makes it useful for most different instances. Furthermore, it can easily be extended and adapted by individual researchers according to their needs, this only by the addition of tables and the adaptation of choice lists without any changes to the essential structure of the

² We cannot go thoroughly into the characteristics and advantages of this model oriented databases (MOD); for the main principles of MOD we refer to Jeroen Nilis, "A Relational Database Structure for University Prosopography: an Alternative to the Multitude of Structures used in Project Oriented Databases", in: Peter Denley (ed.), *Computing Techniques and the History of Universities*, 1996 and Bruno Boute, "Towards more uniform database structures for prosopographical research: work in progress in University History. The example of the Lovanienses Database", available at <http://www.linacre.ox.ac.uk/research/prosop/boute.doc>

database. It gives the possibility to insert many different kinds of data into a rather simple database structure.

Basically this structure³ consists of a Personal Identification File (PIF), containing biographical information essential for identification, to which several tables for other data are linked.

Only this PIF, the core structure of the students' model, could later on be used as basic for the search instrument. It was decided in the workshop that this search engine should offer the user the possibility to search for names, with the period of flourishing and a toponym as extra identification tools. Place names can of course cause a lot of confusion: is the place of origin the place of birth (which is not always known), the place where the person spent most of his lifetime? But the group thinks the insertion of at least some kind of geographical indication might be an important help for identification. When the place of origin is known, we intend it to be filled in in the field "Country", which will be defined according to the actual political boundaries. Places of origin and activity can then be specified further on in the other tables of this model.

The search engine is thus only meant as a first indicator, to show researchers in which other existing databases certain persons can be found.

This PIF should therefore contain different name fields and a field for the period in which a certain person flourished. Places and dates of birth and death should thus not be kept in the PIF but be put in the Facts and Dates tables, which will be described further on. Since they are often not known, they are not seen as essential identification tools, moreover separating these data from the PIF file makes it possible to insert different dates for birth or death, in case different dates are provided by different sources.

To this central table other tables will be linked to contain biographical information, references to the sources etc.

Biographical information can be divided into the following categories: information strictly about one person (attribute data) and relational data concerning relations of the person studied with other persons.⁴ The first category is divided into ascriptive data, in general unique for one person (e.g. origin, ...) and date-related facts (e.g. appointment, ...).

The essential characteristic of the model oriented database as described by Bruno Boute and Jeroen Nilis⁵ concerns these date related facts. While a project oriented database regards matriculations, examinations, appointments separately, needing an

³ I refer to the images included at the end of this text.

⁴ For the typology of data: John Scott, *Social network analyses: a handbook*, London, Sage, 2000.

⁵ See the articles referred to in note 2.

innumerable amount of tables, a model oriented database considers these all abstractly as facts: something happening at a certain date to a certain person. The type of fact is defined in a fact code. All extra information about this fact is seen as observations, again defined by a code. The whole database structure is thus, apart from the PIF, built of what we have called "container tables" of the first and the second degree (abbreviated as CT1 and CT2) and "choice lists" or "codebooks" (abbreviated as CHL).

Thus in CT1_Facts the type of fact is defined by the code. This table groups the information on one fact, which is filled in the linked CT2 tables: a Dates table, a separate Currency table and an Observations table. This last table CT2_Observations groups extra data about the given fact, defined by an observation code. The specific info is then selected from a choice list for observations. A separate Dates table is added to facilitate the entry of different dates for one fact, in case sources give inconsistent information. The Dates table includes a text field for the real date, as mentioned in the sources as incomplete as it may be, and a strict date field (as defined by the software) to include a standardised and precise date, in order to facilitate chronological sorting and searches. The standardization rules will be described in detail in the manual which will accompany the database.

The separate currency table is added to include amounts paid as matriculation fees, salaries, etc. and to facilitate the processing of this numerical information. The use of these tables will be made clear by the examples included at the end of this text.

The same way of thinking is used in the construction of the tables for the ascriptive data and for the name variants. A CT1 table defines and groups the information given in the CT2-table linked to it and selected from the choice lists.

In CT1_Ascriptive_Data the given information is defined, e.g.: geographical origin. In CT2_ASC_DAT_OBS specific data about this origin are given, e.g.: diocese, town, country. For the country, the actual political boundaries are considered, for the other the historical definitions are used. Also there is room left here for standardization. To the names of towns, dioceses, etc. as found in the sources the historian can add the standard name, again to facilitate the use of the database

Some names of university towns will be completed by a code for the country they belonged to, in case they have undergone important political changes during their history, e.g. DouaiN and DouaiF (before and after 1667).

We should stress here that a standard name has always to be filled in as a variant too. The standard name is in fact one name variant, which is chosen as the standard. A correspondence table showing Latin standard first names and the variants in different languages is included.

Relations between persons are to be filled in in a different set of tables. A relation table (REL_Personal_Relations) links the PIF to a table for "External people". This

separate table allows the user to introduce people related to the population studied, but whom he or she does not want to include in the group of academics: relatives, patrons, ... or academics not to be included in the population studied. A further relational table between these "outsiders" and the PIF file gives the user the possibility to identify an outsider with a member of the population if necessary, without complicating the structure too much.

Similar relation tables can be inserted for other data. Two important relational tables are provided for by the workgroup, namely one which expresses relations between facts, for example chronological relations, and one which describes relations between personal relations and facts, when a relation between two persons was strictly related to one fact, for example.

Further on each of these separate tables is linked to the Bibliography by a relational table `References_Facts`, `References_Dates`, `References_Observations`, `References_Name_Variants`, `References_Externals`, `References_Ascriptive_Data` and `References_Personal_Relations`. For the currency table no reference table is provided for, since the mentioning of a currency and the paid amount is always linked to an observation and its source. The Personal Identification File has no reference table either since references are given in connection to a fact or the variant of a name. In these relational tables the link between information and reference work is made by the indication of page and number in the work. The Bibliography itself is kept in two tables (`CT1_Referenceworks` and `CT2_Bibliography`), following the principle of container tables again. All these tables should make it possible to refer to the sources for each piece of information.

Facts and Dates tables include a field to indicate the probability a fact happened and when, i.e. whether it is found in a source or whether it is a deduction by the historian.

Technical questions to be handed over to IT-specialists

Some technical questions cannot entirely be solved by this workgroup; IT-specialists will be asked to look for the best solutions:

- Attention should be paid to the fact that searches for names have to consider both the PIF and the Variants table.
- Some dates are entirely known, sometimes only months or years are known, yet all dates will need to be sorted chronologically. How is this to be solved? The workgroup proposes to insert a text field for the real date and a date field for the (fictitious) analysis date used for statistical research, as described above.
- How to identify persons afterwards, if the same person has been inserted several times? Should persons be inserted as Variants and afterwards be linked in the PIF? What is the best way? Should the PIF contain only data on a certain person

at a certain university, whereby several PIF's of the same person should later on be linked in a relational table to refer to this real person?

- How to indicate the identification of different Name variants and especially how to indicate the probability of this identification.
- This structure might become rather complicated: but by the creation of subforms in the main form, a set of queries and a lot of automation, it could become user friendly enough. This is a task to be handed over to IT-specialists.
- How to include related people, university-members and non-university members alike, who are not necessarily members of the population studied (included in the PIF's)? Is the separate External table as described here the best solution?
- How to make the choice list (e.g. CHL-observations / Observation code) dependent on the input in the previous field (observation code respectively fact code) in order to reduce the options?
- How to indicate the place, here mostly the university town, where a fact took place? Will the place be incorporated in the fact code or will a separate place field be added to the facts table?

Manual

Along with the database a manual should be handed to the users. This should contain a table by table and field by field explanation about what kind of information can be put in which field, about the standard notation, etc. This manual will be made only after the construction has been completed by IT-specialists, but here are already some ideas of what it should contain.

***NAMES**

The PIF is to contain the standard names. Suggestions about how to standardise names will be given in the manual. First an agreement should be reached although sometimes it might seem artificial. The workgroup proposes to use the Latin names for the whole period up to 1800. For the first names a manual or calendar for saints' names to be used as reference should be decided upon and indicated in the manual. The manual will also, if possible, explain how to handle problems that are bound to arise, such as: how to distinguish a father's name from a family name, or a toponym from a family name.

If there is a prefix, the standard notation for all names in all fields is: "Name (prefix)". It is important to separate all possible prefixes - also when the name is written in one word - from the basis of the name. This will make it easier to sort by and search for family names.

If a person has more than one first name or family name, they are all given in the same field, i.e. if they are used together, if not the other names are considered as variants.

The Variants table contains known translations and different spellings of the standard name, also when there's only one letter different.

*DATES

The way to standardize the dates of analysis will be described in detail. When only the period during which a fact happened is known, the middle of that period will be inserted as date of analysis: some examples: a fact happening in 1546 gives the analysis date 2nd July 1546; the same for an academic year: 1681-1682 gives 2nd February 1682, etc.

*ADAPTATION

The manual should explain how to create extra tables, how to add options to the choice list of fact and observation codes and how to create queries according to the needs of a particular research objective. Yet a basic list of frequently occurring facts and observations will be described in the manual and included in the database, as well as a set of frequently used queries.

*CODE BOOKS

The manual will contain choice lists of codes for frequently encountered facts, observations, etc. This list can of course not be exhaustive, but will provide a helpful tool for the beginning user, as well as a useful example and rule of elaboration of codes for the historian who wants or needs to elaborate the list.

In Saint-Armand-Montrond the workgroup already inserted the biographical information of some academics in the model, to test it. We have tried to include any possible information that can be found in different university sources. A first list of codes, which needs of course further elaboration has thus already been inserted and is published at the end of this text.

Follow-up

This report will now be handed over to some IT-specialists and together with them the model will be worked out. It will then be sent to several university historians acquainted with different sources from different countries. They will be asked to check the validity of the model for the sources they use.

According to their comments and suggestions the model will be adapted. Only afterwards will it be distributed on a wider scale.

It is important to stress that once this model is operational, it can be used by others than university historians too. By a simple modification of the code books (choice lists) this database model can be used for any kind of prosopographical research.

[illegible]

*Choice lists

List of Fact Codes

ID_FactCode	FactCode	Explanation
1	MAT	Matriculation
2	GRAD	Graduation
3	STUD	Studies
4	EXITUNIV	Leaves University
5	ENTR	Enters
6	APLDISP	Applies for a dispensation
7	INC	"incipit"
8	PROF	Active as professor
9	B	Birth
10	D	Death

List of Observation Codes

ID_ObservationCod	ObservationCod	Explanation
1	KOMAT	Matriculation
2	UNIVMAT	University where matriculated
3	PEDMAT	Pedagogy where matriculated
4	FACMAT	Faculty where matriculated
5	AGEMAT	Age at matriculation
6	LEVMAT	Level at matriculation
7	KOGRAD	Graduation
8	FACGRAD	Faculty where graduated
9	GRADGRAD	Degree held after graduation
10	RANKGRAD	Ranking of "licentiat" in Arts
11	NUMRANKGRAD	Number in ranking (Arts)
12	KOSTUD	Studies
13	FACSTUD	Faculty in which studied
14	PERIODSTUD	Period during which studied
15	KOENTR	Enter
16	UNIVENTR	University where entered
17	UNIVSTUD	University where studied
21	UNIVGRAD	University where graduated
23	KOAPLDISP	Applied for a dispensation
24	CATAPLDISP	Category of dispensation applied for
25	FACAPLDISP	Faculty in which applied for
26	RESAPLDISP	Result of application for dispensation

27	CATMAT	Category at matriculation
28	PLPREVSTUD	Place of previous studies
29	COLLENTN	Entered college
30	KOINC	Inciplens: stage in graduation
31	GRADINC	Degree linked to "Inceptio"
32	FACINC	Faculty of "Inciplens"
33	KOPROF	Teaches as Professor
34	UNIVPROF	University where taught
35	FACPROF	Faculty in which taught
36	COURSEPROF	Course taught

Correspondence table of first names (containing only some examples)

ID_Variants_First_Name	ID_First_Names	Variant_First_Nam	Language	Comment
1	Johannes	Joannes		
2	Johannes	Jean	French	
3	Henricus	Henri	French	
4	Henricus	Henry	English	
5	Georgius	Giorgio	Italian	
6	Georgius	Joris	Dutch	
7	Johannes Baptista	Jean Baptiste	French	
8	Eduardus	Edward	English/Dutch	
9	Eduardus	Edouard	French	
10	Guillelmus	William	English	
11	Guillelmus	Guillaume	French	
12	Guillelmus	Wilhelmus	Dutch	

*Main Forms for data input

1) The example of a part of the career of Johannes Baptista de Laneer from Hazebrouck, who lived in the second half of the 18th century. In December 1773 he had studied Law for four years at Louvain University. On April 1st 1778 he graduated in Law at the University of Douai.
(Hilde De Ridder-Symoens)

Input of standard names and name variants

Microsoft Access

Record Beveiligen, Invoegen, Opnieuw, Records, Extra, Verwijzen, Help

Personal Identification File

Personal ID: 1, Married in: 2nd half 18th c., First name(s): Petruszoon, Family name: Langer (de), Location: , Date: , Country: Belgium, Comments:

CT1 Name_Variants

ID_Variant	ID_Personal	ID_Fact	Reference: Name_Variant
2	1		
Comments:			

CT2 Name_Variants_Type

nr. type name	ID_Variant	Name	Comments
2	Family Name	Sanchez (de)	
* (Numbering)	2		

Record: 1 of 1, 1 of 1, 1 of 1, van 1

Records: 1 of 1, 2 of 2, 1 of 2, van 2

Record: 1 of 1, 1 of 1, 1 of 1, van 3

Formulairweergave

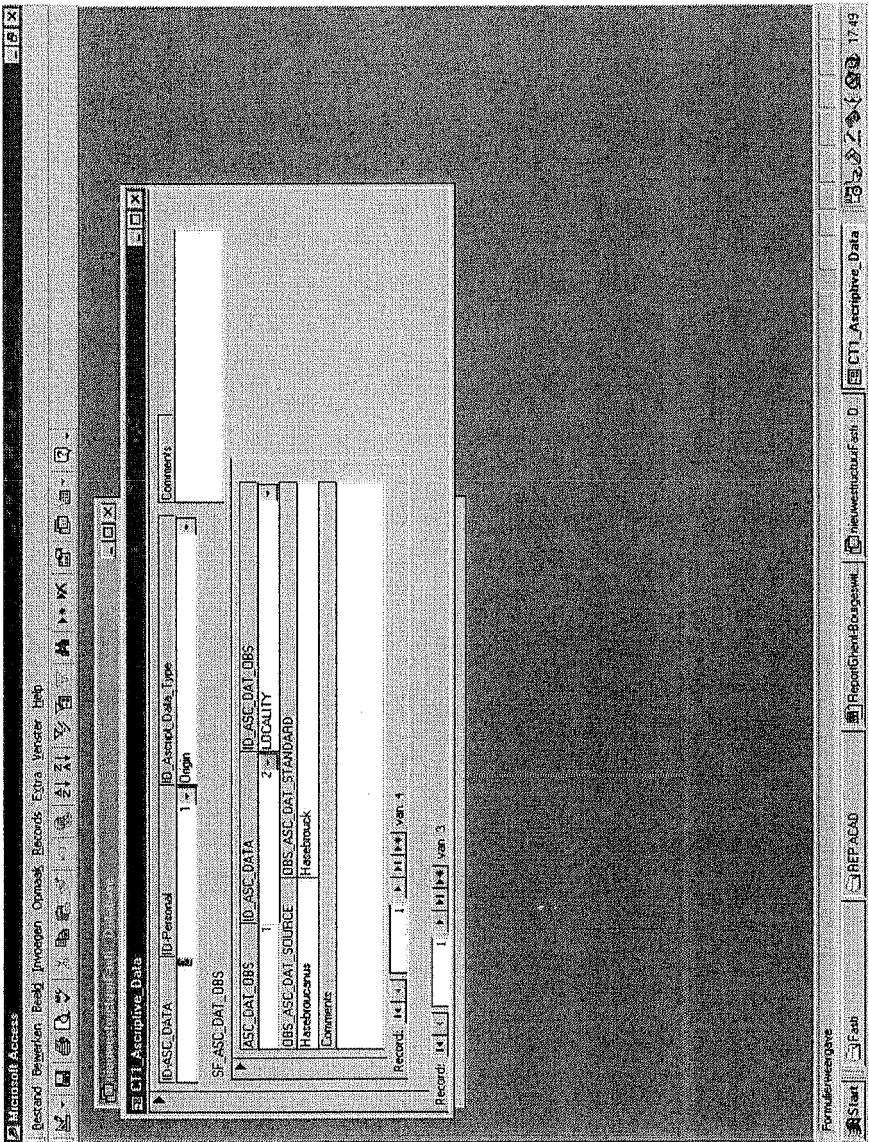
Start, Print, REP ACAD, Verwijzen, Records, Extra, Verwijzen, Help

Personal Identification File

Input of Facts

[illegible]

Input of ascriptive data

ID-Fact: 16 ID-Parent: 3 ID-Variant: 4 FactCode: JML	
Probability: Certain	
Comments:	

Dates:	
ID-Date: 16	
ID-Fact: 16	
Date_Analysis: 22/06/1538	
Date_real: 22/06/1538	
Probability: Certain	
Comments: Mrs Henricus I	

Observations:	
ID-Observ: 54 ID-Fact: 16 Observationcode: KOINC	
Comments:	
References: Observation: Incidents	

Observations:	
ID-Observ: 55 ID-Fact: 16 Observationcode: GRAFJINC	
Comments:	
References: Observation: Magister	

Observations:	
ID-Observ: 56 ID-Fact: 16 Observationcode: FACJINC	
Comments:	
References: Observation: Altes	

Observations:	
ID-Observ: (unbinding) ID-Fact: 16 Observationcode: (unbinding)	
Comments:	
References: Observation:	

[illegible]

Onderzoeksprojecten / Projets de recherches

Lieselotte Hamers

Het Leuvense professorenkorps van de hogere faculteiten van 1425 tot 1525.

Over de Leuvense universiteit en haar professoren is al heel wat onderzoek gedaan en gepubliceerd, maar wie er een bibliografie over dit stukje geschiedenis op naslaat, merkt al vlug dat er nogal wat lacunes zijn. Eén daarvan was een systematisch overzicht van het professorenkorps van de hogere faculteiten. In de studie 'Het Leuvense professorenkorps van de hogere faculteiten van 1425 tot 1525' was het de bedoeling het docerende korps van de theologische, de juridische en de medische faculteit over een periode van honderd jaar, nl. 1425 tot 1525, te reconstrueren. Aan de artesfaculteit werd geen aandacht besteed, tenzij dat van belang was voor een goed begrip van de werking van de hogere faculteiten. Op het eerste zicht leek dit onderwerp goed afgebakend: een beperkte groep mensen die allen hetzelfde beroep uitoefenden aan dezelfde instelling in een welomlijnde periode. Naarmate het onderzoek vorderde bleek dit niet helemaal te kloppen.

De studie bestaat uit twee delen. Een eerste deel betreft de reconstructie van het professorenkorps via de prosopografische methode. In deze collectieve biografie werd getracht zoveel mogelijk relevante informatie over de professoren bijeen te brengen. Hierbij stelden zich enkele problemen: nl. de overvloed aan informatie en de vele tegenstrijdigheden in het bronnenmateriaal, de talloze monografieën en deelstudies. Allereerst werd aan de hand van de uitgegeven inschrijvingsrollen van de Leuvense universiteit een zo volledig mogelijke lijst van professoren opgesteld. Vooral voor de eerste professoren bevatten de matrikels erg interessante informatie: de eerste twee delen van de matrikels geven in voetnoot immers vaak korte levensbeschrijvingen van de professoren, wat de identificatie van bepaalde personen heeft vereenvoudigd. Daarnaast waren algemene werken zoals de studies van Molanus, Valerius Andreas en Reusens essentieel voor de opmaak van de prosopografie.¹ Ook in die werken stonden veel korte levensbeschrijvingen van professoren die niet steeds volledig waren, maar elkaar wel dikwijls aanvulden en helaas ook tegenspraken. Een ander probleem vormde de ongelijke verdeling van het beschikbare bronnenmateriaal en de voorhanden zijnde literatuur over de faculteiten. Dit heeft de resultaten van het onderzoek sterk bepaald.

¹ Molanus (J.), *Les quatorze livres sur l'histoire de la Ville de Louvain*, uitg. P.F.X. de Ram (Commission Royale d'Histoire), 1861, 2 dln., Brussel; Andreas (Valerius), *Fasti Academici studii generalis Lovaniensis*, Louvain, 1635 en 1650 en Reusens (E.), 'Documents relatifs à l'histoire de l'université de Louvain 1425-1797', in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, dl. 30, 1903.

Na de aanleg van de prosopografie volgde het tweede gedeelte van de studie, nl. de verwerking en bespreking van de verzamelde gegevens. Een mogelijke kritiek op deze studie is wellicht dat het geheel te beschrijvend overkomt en te weinig analyse en inkadering biedt. Dit kon echter onmogelijk anders omwille van de volgende redenen. Het voornaamste doel van de studie was een zo volledig mogelijk overzicht van alle professoren van de hogere faculteiten te schetsen. Dit werd nooit eerder verricht. De prosopografie en de bespreking daarvan moeten in de eerste plaats een algemeen kader en werkinstrument bieden waarvan men kan vertrekken voor verdere studies. Sommige zaken die wel in de prosopografie voorkomen zijn zelfs niet in de bespreking aan bod gekomen: bv. de grafschriften, de testamenten en de begraafplaatsen van de professoren. Het dieper ingaan op deze literatuur zou te ver buiten het kader van deze eindverhandeling hebben geleid. Maar deze gegevens waren niettemin erg nuttig voor de identificatie van de professoren. Indien één faculteit het onderwerp van deze studie had gevormd, dan waren de mogelijkheden om het professorenkorps diepgaander te analyseren veel groter geweest.

Hierboven staat reeds geschreven dat de informatie over de professoren van de verscheidene faculteiten erg ongelijk verdeeld is. Al bij al is het professoraat van de theologen over de hele lijn het best gekend, dat van de rechtenprofessoren is - ondanks enkele ontbrekende data - eveneens redelijk volledig. Bij de medici bleek het door een gebrek aan bronnenmateriaal en literatuur erg moeilijk om voor de late vijftiende en zeker het begin van de zestiende eeuw het docerende korps te reconstrueren.

In totaal werden 139 professoren geïdentificeerd waarvan 48 theologieprofessoren (34,5%), 68 rechtenprofessoren (49%) en 23 geneeskundeprofessoren (16,5%). Deze lijst is - enkele ontbrekende data over professoraten uitgezonderd - naar mijn bescheiden mening erg volledig.

Zoals eerder reeds werd vermeld kunnen we het professorenkorps enerzijds als een homogene groep beschouwen, anderzijds bleek dit korps aan het einde van deze studie een bijzonder heterogene groep: niet alle professoren werden om dezelfde reden aangeworven, niet iedereen in het korps genoot hetzelfde aanzien, niet iedereen werd op dezelfde manier betaald enz. Deze situatie was trouwens niet typisch Leuvens. Aan Duitse universiteiten werd bijvoorbeeld aan de rechtenfaculteit een onderscheid gemaakt tussen professoren die aan de universiteit in kwestie zelf hadden gestudeerd en professoren die elders hun diploma's hadden behaald; ook werd in het Duitse gebied een onderscheid gemaakt tussen professoren die voor hun onderwijsstaak werden betaald en diegenen die zelf voor inkomsten moesten zorgen. Dit was anders in Leuven: de situatie voor de Leuvense professoren was er, zeker in de beginjaren, erg gunstig: tot 1443-1444 betaalde de stad immers alle professoren van de hogere faculteiten.

Een eerste vraag waarop in deze studie een antwoord werd gezocht, ging over het recruteringsveld van de docenten door de universiteit. Uit het onderzoek bleek dat

het voor een pas opgerichte universiteit helemaal niet eenvoudig was geschikte professoren te vinden. Aan de theologische faculteit en de rechtenfaculteit bestond het docerende korps aanvankelijk vooral uit buitenlandse professoren. In de medische faculteit zouden slechts twee buitenlanders (Fransen) het medisch korps hebben vervoegd en dit ná de eerste tien jaar sedert de stichting. Echter, van een groot aantal geneesheren kennen we de geografisch herkomst niet, wat het lage percentage buitenlanders misschien kan verklaren. Bij de juristen - waarvan 84% werd gelocaliseerd - kwam het gros uit Brabant (37%), maar waren ook erg veel buitenlanders aanwezig (28%). Men recruteerde ook in het Prinsbisdom Luik en in Vlaanderen. Pas vanaf de zestiende eeuw daalde het aandeel van de buitenlanders aan de rechtenfaculteit. In de theologische en de medische faculteit waren Brabanders vanaf ongeveer 1440-1442 het best vertegenwoordigd. Stilaan kon men van een echte Brabantse universiteit spreken; elf van de 139 professoren waren zeker in Leuven zelf geboren. Ook wat de studies betreft zagen we ditzelfde verschijnsel. Met de oprichting van de Leuvense universiteit had men immers beoogd de intelligentsia uit de Lage Landen zelf op te leiden. In de colleges van doctoren gaf men trouwens de voorkeur aan kandidaten die de doctorsgraad in Leuven hadden behaald. De recrutering van de professoren liep in feite parallel met die van de studenten, die vanaf de Late Middeleeuwen lokaler werd. Dit verschijnsel deed zich trouwens overal in Europa voor.

Of er sprake was van een strategie in de aanwervingspolitiek van docenten door de universiteit en de stad Leuven kan een goed onderwerp zijn voor verdere studie. Op dit vlak lijkt de rechtenfaculteit het interessantst. Heel wat van de buitenlandse professoren die door deze faculteit werden aangeworven hadden al carrière gemaakt aan pauselijke en wereldlijke hoven. De universiteit kon hun invloed zeker gebruiken om haar faam en naambekendheid te vergroten. Niet alleen de buitenlandse rechtenprofessoren waren vaak uit invloedrijke kringen afkomstig, ook de binnenlandse professoren werden grotendeels uit de adellijke en patricische milieus en tevens uit de hoge stedelijke middenklassen gerecruteerd. Ook de medici waren ten minste voor 17% uit het patriciaat afkomstig. Voor een grote groep geneesheren ontbreken alweer de nodige gegevens. Overal in Europa waren de theologen meestal van minder goede komaf, dit was in Leuven niet anders. In deze periode bestond het theologenkorps enkel uit geestelijken, waarvan 35% regulieren en 65% seculieren. Slechts voor 15% van de theologen vonden we verdere informatie over het sociaal milieu waaruit ze stamden. De rol van de kloosterorden was niet zonder belang. Aan de andere faculteiten troffen we geestelijken en leken aan; die laatsten mochten rechten en medicijnen studeren dankzij de speciale toegeving van de paus in 1425. In Leuven nam het aantal leken in de rechtenfaculteit toe gedurende de honderd jaar die wij hebben bestudeerd, waardoor we van een tendens tot laïcisering kunnen spreken. Ook in Parijs deed dit fenomeen zich voor: de medische faculteit was daar reeds sterk gelaïciseerd in 1452, de rechtenfaculteit volgde in de zestiende eeuw. De Leuvense

medische faculteit telde in de periode 1425-1525 steeds ongeveer evenveel gehuwden als celibatairen. Hier was in deze periode dus niet echt sprake van een toename van het aantal leken.

Over de familiale achtergrond van de juristen en de geneesheren zijn we relatief goed ingelicht. Vaak konden we informatie over ouders of belangrijke familieleden opsporen. Op dit vlak zijn we slecht ingelicht wat de theologen betreft. Dit is logisch aangezien zij uit de lagere sociale milieus kwamen - die weinig of geen bronnen nalieten - en celibatair moesten leven en dus geen kinderen - in elk geval geen wettige - nalieten. Hierbij mag men natuurlijk niet vergeten dat een carrière aan de universiteit een mooie gelegenheid tot sociale promotie vormde. Een doctorstitel en/of een professoraat gaven de titularissen een zekere autoriteit. Waren de theologen doorgaans van bescheidener komaf dan de meeste juristen en medici, toch bezaten ze het hoogste aanzien. In de rechtenfaculteit en aan de medici faculteit werden al snel enkele vooraanstaande geleerden- of professorenfamilies gevormd. Als voorbeeld vermeld ik de families Bogaert en Vesalius (twee artsengeslachten) en de familie Sucquet (juristen en artsen). Het fenomeen van geleerden- en professorengeslachten was in Leuven dus zeker aanwezig, maar niet zo sterk als aan sommige kleinere Duitse *Familienuniversitäten*, waar enkele geleerdengeslachten het academische leven als het ware beheersten.

Duidelijk is dat de universiteit meteen na de stichting werk maakte van een goede organisatie. Ze stelde daarvoor ondermeer eigen statuten op, die grotendeels op die van Keulen en indirect op die van Parijs waren gebaseerd. Over de hele lijn werden de voorschriften uit de statuten goed nageleefd. Een belangrijk voorbeeld daarvan zijn de voorschriften in verband met de toetreding tot het professorenkorps: men moest minstens de licentiaatsgraad bezitten voor men als professor werd aanvaard. Enkel in de beginperiode werd wegens de moeilijkheid om geschikte kandidaten aan te trekken af en toe van die regel afgeweken. Hoewel de nodige gegevens voor enkele professoren ontbreken, blijkt dat 71% van de theologen, 94% van de juristen en 72% van de artsen vóór de start van het professoraat aan de hogere faculteiten te Leuven minstens de licentiaatsgraad op zak had. Wie niet de vereiste kwalificaties bezat, gaf doorgaans slechts kort les. Het is opvallend dat het merendeel van de professoren een doctorsgraad behaalde hoewel dat in feite niet nodig was om te mogen lesgeven. Die graad was wel vereist indien men professor *primarius* wilde worden of bestuursfuncties wilde uitoefenen. Het merendeel van de professoren wilde dit graag omdat die functies extra inkomsten of *emolumenta* meebrachten. De professor *primarius* was trouwens de best betaalde professor van de faculteit. Vooral het rectoraat en het zetelen als rechter in het universitaire hof van beroep waren veel uitgeoefende functies.

De bezoldiging van de professoren gebeurde aan de drie hogere faculteiten via stadsweddes en prebendes. Het Sint-Pieterskapittel te Leuven speelde hierbij een prominente rol. Tot 1443-1444 werden - zoals eerder vermeld - alle professoren door

de stad gesalarieerd, daarna in de regel enkel diegenen zonder prebende. Uitzonderingen kwamen aan alle faculteiten voor. Overal werden de weddes door enkele algemene factoren bepaald en traden verschillen op van persoon tot persoon en van tijd tot tijd. Als algemene factor gold zeker dat hoe meer professoren in dienst waren, hoe lager de weddes lagen. Behalve verschillen tussen de professoren zelf, waren er ook verschillen tussen de faculteiten waar te nemen: de hoogste weddes vonden we onder de juristen terwijl de medici en de theologen ongeveer dezelfde, doorgaans lagere, weddes kregen. In alle faculteiten, maar vooral in de rechtenfaculteit, was het verschil tussen de hoogste en de lagere weddes soms erg groot. Voorts werden ook veel professoren van canoniale prebendes voorzien.

Werden professoren in feite goed betaald? Leverde een professoraat enkel intellectueel kapitaal en prestige op, of was het ook financieel erg voordelig? Een minderheid van de professoren werkte voor hetzelfde lage loon als een handarbeider in gunstige perioden. Rond het midden van de vijftiende eeuw kon men met dat inkomen voor een gezin van gemiddeld vijf personen voedsel, kledij, huishuur en verlichting betalen. De professoren werden echter geacht hun stand op te houden; zij behoorden in feite tot de intellectuele en ook tot de sociale elite van de maatschappij. Diegenen die slechts evenveel verdienden als de gemiddelde handwerker, dienden voor bijkomende inkomstenbronnen te zorgen; sommigen van hen kregen daarom een prebende. Wie een prebende verkreeg kon genieten van mooie én gemakkelijk verdiende inkomsten: de professoren waren immers ontslaan van de residentieplicht. Ongeveer één derde tot één vierde van de professoren kreeg weddes tussen de 200 en de 550 gulden per jaar. Zij konden rijkelijk leven van hun activiteiten aan de universiteit. Er bestond uiteraard een grote middengroep die tussen de 75 en de 200 gulden per jaar kreeg; zij verdienden mooi geld aan de universiteit, maar streefden er vaak naar om toch ergens extra inkomsten te vergaren.

Dit brengt ons bij een volgend - en reeds kort aangestipt - aspect van onze studie, nl. de groep professoren waarvan het professoraat slechts een (klein) deel van de hele professionele carrière behelsde. Aan alle faculteiten oefende een groot aantal professoren geestelijke en/of wereldlijke functies uit tijdens en na het professoraat. Sommigen vertrokken na hun carrière te Leuven naar een buitenlandse universiteit om zich daar verder op de wetenschap toe te leggen. De carrières van de professoren buiten de Leuvense universiteit verschilden nogal naargelang van de faculteit. Onder de theologen vinden we uiteraard een grote verscheidenheid aan functies in het geestelijke milieu: heel wat theologen verwierven één of meer kerkelijke functies die hen extra inkomsten verschaften. Enkel van hen groeiden naar erg hoge posities op de kerkelijke hiërarchie, één iemand werd zelfs paus. Ook op wereldlijke posten waren theologen vertegenwoordigd. De juristen voerden zowel in het kerkelijke als in het wereldlijke milieu de meest verscheiden functies uit. De rechtenprofessoren speelden vaak een prominente rol in het lokale, provinciale en centrale bestuurs- en rechtsapparaat. Ook de geneesheren waren dikwijls als arts in de hofhouding van hun

vorst aanwezig. De artsen waren verder het minst vertegenwoordigd op posten in de geestelijke en wereldlijke sfeer. Veel theologen, juristen en zelfs geneesheren verstrekten voor vorsten, privé-personen of instellingen raadgevingen, zulke *consilia* werden vaak heel duur vergoed. Het vijftiende-eeuwse Leuven had trouwens een echt plutocratisch regime: enkele honderden families hadden alle macht. De universiteitsprofessoren werden steeds meer in allerlei bestuursinstellingen ingeschakeld, waardoor ze macht, kapitaal én aanzien verwierven. Het viel trouwens op dat enkele professoren huwden met een vrouw uit één van de zeven Leuvense geslachten.

Kortom, in alle hogere faculteiten hebben vele professoren zich maatschappelijk geëngageerd door theologische of juridische adviezen te verlenen of door medische hulp te bieden. Voor anderen was de academische carrière een aanloop tot het opnemen van belangrijke verantwoordelijkheden in Staat of Kerk. Nog anderen mengden zich in de maatschappelijke discussies van hun tijd en schrokken er niet voor terug om daarover zeer kritische teksten te publiceren, dit laatste dan vooral aan de theologische faculteit met haar strijd tegen Luther, haar betrokkenheid bij de kwesties rond het consiliarisme en het bajaranisme. Over de bijzonder heterogene en al even boeiende groep professoren uit de vijftiende en de vroege zestiende eeuw kan nog zoveel gezegd worden. Verder en diepgaander onderzoek aan de hand van andere bronnen zal wellicht nog veel meer aan het licht brengen.

Diederik Lanoye

*Het universiteitsbeleid van de centrale overheid
in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de zestiende eeuw*

In dit doctoraatsonderzoek wordt de relatie tussen overheid en universiteiten in de Nederlanden bekeken voor de periode tussen de geboorte van Karel V in 1500 en de dood van zijn zoon Filips II in 1598. Uitgaande van de politieke en institutionele geschiedenis, die de zestiende eeuw beschrijft als een periode waarin zich een sterker gecentraliseerd staatsgezag ontwikkelde, werd het idee van een relatie tussen centrale overheid en academische instellingen vernauwd tot een idee van beleid, nl. de vraag naar de bewust genomen initiatieven van de overheid ten opzicht van de universiteiten, waarbij er werd van uitgegaan dat de overheid trachtte de universiteiten aan zich ondergeschikt te maken en ten dienste te stellen van het centralisatiestreven van de vorsten. Beleid werd dus aanvankelijk opgevat als een soort van éénrichtingsverkeer waarbij de centrale regering de macht had om als actor maatregelen op te leggen aan de universiteiten die slechts de passieve receptor ervan waren.

Bij nader inzien is deze opvatting van beleid eerder passend voor de latere periode van het absolutisme (en zelfs dan moet er genuanceerd worden) maar doet ze onrecht aan de werkelijke historische situatie in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de zestiende eeuw. Deze eenvoudige opvatting van beleid lijkt een overschatting van de macht en beleidsmogelijkheden van de zich weliswaar versterkende centrale macht en een onderschatting van de inbreng van bepaalde sociale groepen in de beleidsvorming, waarbij die van de academici ons het meest aanbelangt, met zich mee te brengen.

Aan de hand van een aantal meer op theorievorming gerichte publicaties, wordt daarom getracht tot een voor dit onderzoek meer geschikt concept van beleid te komen. W. Frijhoff stelt dat het onderwijsbeleid werd bepaald door drie agenten, nl. ten eerste het zogenaamde *corps politique* of politiek lichaam wat staat voor alle instellingen die macht uitoefenen over de bevolking, ten tweede de centrale overheid die gestalte kreeg in de vorst en de centrale raden en ten derde een reeks belangengroepen van allerlei aard die zich van de macht van de twee voorgaande agenten bedienden om eigen belangen te verdedigen of door te drukken. In tegenstelling tot de lagere niveaus van onderwijs, waarvan de organisatie nog lange tijd werd overgelaten aan lokale wereldlijke of kerkelijke autoriteiten, bouwde de zich vormende centrale overheid een sterke, andere autoriteiten verdringende, invloed uit over het hoger onderwijs en dus vooral over de universiteiten. Dit brengt met zich mee dat in het onderzoek naar universiteitsbeleid de eerste agent slechts van secundair belang zal zijn.

Uitgaande van de idee van de universiteit als *corporatio* – een groep mensen die zich verenigen om een gemeenschappelijke functie uit te oefenen en de gemeenschappelijke belangen vlotter te kunnen verdedigen – is het duidelijk dat ook de academici een belangengroep, behorend bij de derde groep van agenten, konden vormen. Zo ontstaat de theoretische mogelijkheid dat de academische wereld, indien ze erin slaagde gebruik te maken van de macht van de centrale overheid, invloed ging uitoefenen op het beleid dat diezelfde centrale overheid wou voeren ten opzichte van de universiteiten.

Dit idee sluit aan bij de definitie van *power elites* zoals die te vinden is bij W. Reinhard in zijn inleiding op de bundel *Power elites and State Building* (Oxford, 1996). De 'machtselite' uit de titel is een groep individuen met gelijklopende belangen die netwerken gaan vormen (door familiale banden of andere vormen van affiniteit) en op formele en informele wijze een opportunistische steun verlenen aan het staatsvormingsproces in functie van het behartigen van hun eigen belangen. Dat deze definitie, ook bij Reinhard, in de eerste plaats kan toegepast worden op de groep van *robins* is duidelijk. Deze definitie is echter ook minstens partieel toepasbaar op de academici.

De opvatting van beleid als eenrichtingsverkeer van overheid naar universiteiten wordt zo verlaten om plaats te maken voor coöperatie of (zoals bij Reinhard)

parasitisme. Door steun te bieden aan de organisatie en versterking van de centrale macht, zorgden deze *power elites* ervoor dat in de beleidsvorming met hun belangen werd rekening gehouden. R. Stichweh, in zijn werk over de vroegmoderne staat en de Europese universiteit, wijst erop dat de ondersteuning, de belangrijkste dienst, die de universiteiten aan de staat/vorst leverden onder de vorm van raadgeving gebeurde, wat hij interpreteert als het ter beschikking stellen van specifieke kennis uit het onderwijs/geleerdheidssysteem aan het politieke systeem, bv. door de kennisverstrekking voor de vorming van een geschoold ambtenarenkader, het opstellen van een index van verboden boeken of het adviseren in beleidskwesties.

In hun rol als raadgever zijn de universiteiten zelfs niet zozeer een externe leverancier van kennis aan het staatsvormingsproces in vroegmoderne staten als wel de intellectuele pijler ervan, waarbij de in de universiteiten aanwezige kennis wordt gebruikt voor de staatsorganisatie en de academische autoriteit zorgt voor de legitimatie ervan. Dat er een soort van *return* was voor de universiteiten is vanzelfsprekend. Zo gaan de pogingen van Karel V tot organisatie van de centrale overheid in de Zuidelijke Nederlanden en het keizerrijk opvallend gelijk op met het groeiende belang van de Leuvense universiteit. De universiteit ondersteunt de politiek van de vorst en versterkt daardoor haar impact op het politieke systeem, ook op het universiteitsbeleid, en genoot bovendien van een groeiende autoriteit op academisch vlak.

De bijgestuurde opvatting van universiteitsbeleid is dan ook dat dit beleid niet enkel mag beschouwd worden als de concretisering van de vereisten van het vorstelijk centralisatiestreven maar als de resultante van een proces waarin deze vragen van het politieke systeem in overeenstemming worden gebracht met de belangen van bepaalde groepen (maar ook van invloedrijke individuen) in de maatschappij. In de eerste plaats wordt daarbij gedacht aan de academici zelf en de *robins*, die hun macht grotendeels verworven hadden door het feit dat ze academisch geschoold waren en dus ook duidelijke belangen hadden in deze sfeer. De plaats van de kerk of de geestelijkheid in dit proces is vooralsnog onduidelijk omdat de kerk op verschillende niveaus kon meespelen. Enerzijds stond de kerk, vernauwd dan tot Rome en de paus, op hetzelfde niveau als en in zekere zin in concurrentie met de vorst. De toenemende inmenging van de wereldlijke overheid in de universiteiten verdrong Rome enigszins naar de achtergrond, maar het Romeinse leergezag was vaak nog sterk aanwezig. Anderzijds was ook de lokale kerkelijke organisatie het voorwerp van vorstelijke centralisatiepolitiek (bv. de hervorming van de bisdommen onder Filips II) en stond de kerk in dat opzicht dus eerder op het niveau van de universiteiten. En verder waren veel professoren natuurlijk ook geestelijken en hadden zij ook belangen in de kerkelijke sfeer (bv. het benoemingsprivilege). Dit alles maakt dat de positie van de kerk niet eenduidig en zeer complex is en dus in de loop van het onderzoek verder zal moeten worden uitgeklaard.

Uitgaande van deze nieuwe opvatting van het beleid, komen een aantal centrale vragen voor het onderzoek naar voren. Een eerste vraag is die naar de actoren en netwerken. Zoals uit het bovengaande blijkt, speelden contacten tussen de vorst, regeringsorganen en hun leden en de universiteiten een cruciale rol in de beleidsvorming. Netwerken werden gevormd die de grenzen tussen de verschillende instellingen overschreden. Het is dan ook belangrijk om op de eerste plaats te bepalen wie er deel uitmaakte van deze netwerken en hoe deze netwerken gestructureerd waren. Een bijzonder aandachtspunt daarbij is de vorming van netwerken tussen personen tijdens hun universitaire studies. Correspondenties tonen aan dat niet zelden contacten voor het leven werden gelegd tussen personen die samen enige tijd in een pedagogie of college doorbrachten. Daarnaast moeten ook personen die sleutelposities bekleedden in de verschillende instellingen of in de netwerken, zoals bv. Adrianus VI of Viglius Aytta van Zwichem, in het bijzonder bestudeerd worden.

Een tweede vraag die hiermee samenhangt is die naar de motieven van de verschillende actoren. De motieven van de centrale overheid vloeiden voort uit haar streven naar een sterkere centrale macht. Het verlangen elke vorm van lokale autonomie uit te schakelen, de nood aan vakbekwame ambtenaren voor het groeiende staatsapparaat en het besef, gestimuleerd door de schok van de Reformatie dat kennis en orthodoxie samengingen en dat de universiteiten dus cruciaal waren in het ondersteunen van het eigen gelijk, worden algemeen als de hoofdredenen voor de toegenomen staatsinmenging in academische aangelegenheden beschouwd. De motieven van groepen als academici en *robins* vloeien vooral voort uit hun eigen belangen die samenhangen met het verdedigen of versterken van hun positie, het zij binnen de eigen instelling, hetzij in de bredere maatschappij. Hierbij moet wel uitgekeken worden voor veralgemening. Naast de gemeenschappelijke belangen waren er zonder twijfel ook subgroepen of individuen met specifieke belangen, die eveneens in rekening moeten gebracht worden, en het is dan ook de vraag in welke mate de opvatting van de academici als sociale groep aan de historische werkelijkheid beantwoordt. Alleszins is het duidelijk dat ze niet steeds naar buiten treden als een min of meer homogeen geheel.

De eigenlijke beleidsvorming vormt het voorwerp van een derde grote onderzoeksvraag. Gegeven deze actoren, netwerken en hun resp. belangen en motieven, hoe werkte dan het eigenlijke proces dat uiteindelijk moest uitmonden in een concrete beleidsmaatregel. Hoe en door wie werden bepaalde initiatieven genomen, hoe werden deze aan de verschillende betrokkenen meegedeeld en hoe werd er overlegd en hoe kwam men tot een bevredigend besluit? Daarmee hangt ook de vraag naar de reactie op en de gevolgen van het beleid samen: een reactie die voor de betrokken groepen eerder een vorm van reflectie was, nl. een antwoord op de vraag of de uiteindelijke uitkomst aan hun specifieke verwachtingen beantwoordde. Maar ook de concrete gevolgen van het beleid komen aan bod: hoe veranderden de

universiteiten door het gevoerde beleid en had dit beleid een positieve of negatieve invloed op de concrete werking van de universiteiten?

Tenslotte wil het onderzoek het universiteitsbeleid in de Zuidelijke Nederlanden ook in een Europese context plaatsen. De centrale vraag is dan vanzelfsprekend of het beleid van Karel V en Filips II ten opzichte van 'hun' universiteiten in Leuven, Dôle, Douai en zelfs Leiden parallellen en/of verschillen vertoont met motieven, methodes en maatregelen die in andere Europese staten van belang waren.

In de opbouw van het onderzoek zullen de hierboven gestelde vragen echter niet altijd expliciet aan bod komen. Eerder zijn ze de leidende vragen in een onderzoek dat op concreet-thematische wijze zal georganiseerd zijn. Het universiteitsbeleid van de overheid concentreerde zich meestal op bepaalde concrete problemen zoals bv. de nood aan een franstalige universiteit, de modernisering van het curriculum, de ruzies te Leuven tussen stad en universiteit over fiscale privileges,... Na afloop van het hierboven beschreven proces van beleidsvorming kwam men meestal tot een concrete beleidsmaatregel (stichting van Douai, oprichting van koninklijke leerstoelen, een door de keizer bevestigd akkoord tussen stad en universiteit). Door uit te gaan van deze resultaten, het uiteindelijke expliciete beleid, en te trachten de totstandkoming ervan te beschrijven aan de hand van het eerder beschreven beleidsmodel en met de daaruit volgende vragen als leidraad, hoop ik dan ook te komen tot een beter begrip van a) het beleidsvormend proces in de concrete casus, b) mogelijke evoluties in dit proces en de verschillende factoren die van belang waren gedurende de zestiende eeuw, c) de relatie tussen overheid en universiteiten waarbij het begrip van wederzijdse beïnvloeding en steun centraal staan en d) de evolutie van de universiteiten in de Zuidelijke Nederlanden die in belangrijke mate verbonden lijkt met de vorming van een gecentraliseerd staatsbestuur.

Reinildis van Ditzhuyzen

Promotie-onderzoeksvoorstel: promoveren op het promoveren.

Doel van het onderzoek is te komen tot een schets van de ontwikkeling van (de plichtigheid van) het promoveren,

- in *tijd* [chronologisch]
- in *plaats* [geografisch]
- in *betekenis* [wat was/is de waarde van een promotie? Waarom promoveerde/t men].

Het promotie-onderzoek behelst dus een onderzoek naar de promotie.

Uitgangspunt is de wijze waarop de promotie[plechtigheid] **thans** aan diverse universiteiten in verschillende landen is vormgegeven. In Nederland en België bijvoorbeeld is deze zeer traditioneel en individueel. In Scandinavië/Balticum eveneens zeer traditioneel, maar groepsgewijs. Zo worden in Finland de jonge doctores geacht tijdens de plechtigheid historische dansen (mignon, cicapo, polonaise...) uit te voeren voor de gasten. In Angelsaksische landen is de promotie – 'commencement' – een groots, soms massaal groepsevenement. In Duitsland is men bezig oude gebruiken [afgeschaft bij de studentenopstand van 1968] nieuw leven in te blazen, mede onder invloed van de 'Ost'-universiteiten waar men altijd heeft vastgehouden aan academische tradities. Aan de splinternieuwe universiteit van Magdeburg (gesticht 1993) krijgen de doctores een heuse Doktorhut, die speciaal wordt vervaardigd en wordt versierd met iets dat verwijst naar het dissertatie-onderwerp.

Op basis van de inventarisatie van deze thans gebruikelijke rituelen en ceremonies zal een aantal (tien?) universiteiten uitgezocht worden [in ieder geval Leiden, Wenen, Bologna, Salamanca]. Van deze zullen in de tijd terug de promotierituelen nader worden bestudeerd, en wel via vier of vijf 'ijkjaren' 1750, 1830, 1910, [1960] en 2000. Zowel de *vorm* (rituelen, kleding) als de *inhoud* (betekenis, waarde van de promotie, doctorstitel) zal onderzocht worden.

Het ligt in de bedoeling om tot het volgende overzicht te komen:

- *De promotie vanaf het begin (middeleeuwen / inceptio) tot het eind van de zeventiende eeuw.* Hierin worden vragen beantwoord als: Hoe is de plechtigheid ontstaan? (oorsprong van de rituelen/ceremonie, inceptio, kleding, vormgeving, woordgebruik, functie van paranimfen en pedel). Ook: Wanneer ontstond de doctorstitel? Welke inhoud en betekenis had deze? Hierover is genoegzaam gepubliceerd en dit onderdeel zal dus gebaseerd zijn op literatuuronderzoek.
- *De achttiende eeuw / 1750.* Hoe verliepen de promotieplechtigheden toen aan de geselecteerde universiteiten? Wat was de waarde van de doctorstitel? In dit hoofdstuk wordt ook ingegaan op 'gekochte' doctorsbullen en op de doctores bullati; ook de titel doctor als 'akademisches Adelsprädikat' wordt behandeld.
- *De negentiende eeuw / rond 1830.* Ontwikkelingen en veranderingen aan de genoemde universiteiten (promoties more maiorum; promoties op stellingen; promotie als 'overgangsritueel', 'Doktorschmaus', &c).
- *De twintigste eeuw / rond 1910.*
- *Promoveren thans aan genoemde universiteiten* (studentenrevoltes jaren zestig, onderwijshervormingen en de gevolgen daarvan)
- *Waarde van doctorstitel/promotie; functie van rituelen voor de mens.* Toekomstverwachting.

Aanpak: onderzoek ter plekke. Dit houdt in dat in de diverse universiteitsarchieven onderzoek zal worden gedaan naar de manier van promoveren in of rond genoemde ijkjaren (bestuderen van promotiereglementen, beschrijvingen, memoires, brieven, maar ook van de literatuur [*romans!*]).

Voorts ligt het in de bedoeling om aan de geselecteerde universiteiten promoties bij te wonen.

Ter completering zullen *afbeeldingen* van promotieplechtigheden gezocht worden om een en ander letterlijk te illustreren [bijv. Laura Bassi 1732 in Bologna, Luther 1519 met zijn Doktorhut]

(Reinildis van Ditzhuijzen
akribeia@planet.nl)

Harry de Boer
Bestuur en beheer van Nederlandse universiteiten

Organisatievraagstukken van universiteiten zijn van alle tijden. Hoewel universiteiten en hun bestuur in de loop der eeuwen behoorlijk zijn veranderd, blijkt er een aantal steeds terugkomende kernproblemen te zijn (Cobban 1975). De latente spanning tussen bestuurders en academici, de aanhoudende discussies over vereiste bestuurlijke kwalificaties, verhoudingen tussen de verschillende organisatieniveaus, de scheiding of integratie van bestuur, professie en beheer, de mogelijkheden tot participatie en inspraak, of bestuurskracht, -efficiëntie en -effectiviteit van bestuur zijn van dergelijke kernvraagstukken.

In mijn onderzoek ga ik in op de meest recente bestuurshervorming (1997), doorgaans aangeduid als de Modernisering van de Universitaire Bestuursorganisatie (MUB). Ik concentreer mij daarbij op de visie van hoogleraren op de MUB. Zij zijn altijd dominante spelers geweest in de interne universitaire politiek en blijken door de eeuwen heen een soort van haat liefde verhouding te hebben gehad met het besturen van hun instellingen. Hoe kijken hoogleraren tegen deze hervorming van bestuur en beheer aan?

Voor een gezonde visie op de bestuurlijke verhoudingen binnen universiteiten is het in mijn ogen noodzakelijk zicht te hebben op deze verhoudingen in het verleden. Het kader van formele en informele regels is deels historisch bepaald. Problemen en oplossingen uit het verleden zijn mede bepalend voor de keuzen en percepties van vandaag de dag. Voor een gezonde interpretatie van de onderzoeksresultaten over de meest recente bestuurshervorming zijn in mijn studie twee hoofdstukken opgenomen over het bestuur en beheer in de verleden tijd.

In deze bijdrage aan de Nieuwsbrief volgt een beknopte uiteenzetting¹ over het bestuur en beheer van Nederlandse universiteiten sinds het begin van de negentiende eeuw. Een van de zaken die daarbij opvalt is dat het aantal daadwerkelijke omwentelingen van de bestuurlijke organisatie van Nederlandse universiteiten beperkt is gebleven, ten minste wat betreft de formele regelingen. Tegelijkertijd hoeft het geen betoog dat er sindsdien veel is veranderd.

Rijksuniversiteiten waren in de negentiende eeuw een tak van de rijksdienst. Formeel berustte het bestuur van een rijksuniversiteit dan ook bij de rijksoverheid. De Kroon benoemde bij voorbeeld hoogleraren. De minister (van binnenlandse zaken) regelde het bestuur, beheer en organisatie van een instelling. Hij legde bij voorbeeld ook het aantal hoogleraren per faculteit per universiteit wettelijk vast. In de praktijk stond de zaak er echter 'minder tragisch voor' (De Ranitz 1938:213).

Het gezag van de overheid werd binnen een universiteit uitgeoefend door het college van curatoren. Deze 'waakhonden van de overheid', vijf in getal, werden door de Kroon aangesteld en ontslagen. Deze curatoren vervulden vooral beheerstaken en zagen toe op naleving van de wet, maar zij konden bij voorbeeld door de goedkeuringsbevoegdheid van de *series lectionum* enige invloed uitoefenen op het onderwijs. Het zwaartepunt van hun taken verschoof langzaam; het curatorium kreeg steeds meer een organisatorisch in plaats van een beleidsbepalend karakter (Jensma & De Vries 1997). Deze onbezoldigde curatoren werden bijgestaan door een secretaris van de universiteit.

Naast het college van curatoren bestond het universitaire bestuur krachtens het Organiek Besluit van 1815 uit de Senatus Academicus. Deze senaat bevatte alle gewone, buitengewone en eervol ontslagen hoogleraren van de universiteit. De senaat bezat een aantal 'academische bevoegdheden' (zoals het 'jus promovendi'). Het collegerooster werd door de senaat vastgesteld — onder goedkeuring van het curatorium. Het bepalen van de inhoud van de leerstof was echter voorbehouden aan de individuele hoogleraar. De rector magnificus was de voorzitter van de senaat. Dit rectoraat werd vervuld naast zijn andere plichten zoals de wetenschappelijke arbeid en het onderwijs. Dit, en de korte zittingstermijn van één jaar, maakte dat een rector zelden omvangrijke plannen kon uitwerken en doorvoeren. Hij werd bijgestaan door een secretaris en vier assessoren.

Het meest essentiële bestuursorgaan van een rijksuniversiteit in de negentiende eeuw was de faculteit (Idenburg 1964:448). De faculteit was toen niet alleen een organisatorisch verband maar ook een bestuurscollege waarin gewone en buitengewone hoogleraren zitting hadden. De faculteit koos uit zijn midden een

¹ In mijn studie wordt een algemeen overzicht geboden van de bestuursorganisaties van Nederlandse universiteiten. Daarbij wordt niet ingegaan op allerlei nuances van afzonderlijke universiteiten. De functie is om de hoofdlijnen te presenteren.

voorzitter ('decaan') en een secretaris. Zij vormden feitelijk het dagelijks bestuur van de faculteit, maar hun taken en functies waren niet wettelijk omschreven.

Een derde bestuurslaag in de negentiende-eeuwse universiteit vormden de leerstoelhouders. Hoogleraren vervulden niet enkel een bestuursfunctie omdat zij ex officio lid waren van senaat en faculteit, maar ook omdat zij als zelfstandige basiseenheden belangrijke beslissingen mochten nemen over de primaire processen. Vooral wat betreft de wetenschapsbeoefening was de hoogleraar 'volstrekt' autonoom. Deze professionele autonomie wisten zij te effectueren door hun positie in alle drie bestuurlijke lagen van een universiteit.

In 1876 wanneer Nederland zijn eerste echte nationale hoger-onderwijswet krijgt, is een aantal veranderingen doorgevoerd in de bestuursorganisatie. De kern van het universitaire bestuur en beheer zoals geschetst bleef echter bestaan. Pas na de tweede wereldoorlog werd het onderwerp van de bestuurlijke inrichting der universiteiten expliciet opgepakt. De kernvraag was: restauratie of reconstructie? Moest de autonomie van rijksuniversiteiten niet worden vergroot om slagvaardiger te kunnen opereren? Was het curatorium niet een achterhaald bestuursorgaan? Toenmalig onderwijsminister Van der Leeuw vond dat niet te hard van stapel moest worden gelopen: absolute autonomie van universiteit was 'natuurlijk een dwaasheid' die zich noch met de financiële status van de universiteit, noch met de ministeriële verantwoordelijkheid liet rijmen (Hermans 1986:7). Anderzijds leek de dynamiek van de wetenschap om meer flexibiliteit te vragen dan een door de overheid gestuurde organisatie kon bieden. Het overheidsapparaat miste 'ten enenmale' de vereiste flexibiliteit (Hofstee 1950). De Staatscommissie tot Reorganisatie van het Hoger Onderwijs (commissie Reinink), ingesteld in 1949, kwam met een voorstel, een paar jaar later gevolgd door een rapport van de commissie Van der Pot in de vorm van een wetsvoorstel. Felle discussies volgden onder andere over de rol van het curatorium, de bestuurlijke kwaliteit van hoogleraren en de tweedeling in bestuur en beheer. Bijna iedere variant kende voor- en tegenstanders.

In december 1960, bijna een eeuw na afkondiging van de Hooger Onderwijswet van 1876, werd de Wet op het Wetenschappelijk Onderwijs (WVO) aangenomen. Universiteiten kregen rechtspersoonlijkheid. De bestuursorganisatie veranderde nauwelijks. De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) spreekt zelfs van handhaving of versterking van het model uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Het algemeen beheer bleef in handen van het college van curatoren, ondanks ferme kritiek die in de afgelopen decennia op dit college was gegeven. Het academisch zelfbestuur werd als in vroeger dagen belichaamd door de senaat, de faculteit, de inter- en subfaculteit en de leerstoel. Faculteit en leerstoel bleven de zwaartepunten in het academisch bestuur. De 'hooglerarenuniversiteit' van die dagen bestond uit facultaire gemeenschappen die, binnen de grenzen van hogere regelingen

(niet zelden mede bepaald door hoogleraren), zichzelf de wet stelden en hun eigen organisatie regelden (Arriens 1970:119).

Achteraf kan worden gesteld dat de WWO 1960 op het punt van de bestuursorganisatie reeds was verouderd op het moment dat de wet werd ingevoerd. Door de ingrijpende veranderingen in maatschappij en hoger onderwijs in de jaren vijftig en zestig kwam de 'eeuwenoude' bestuursorganisatie onder hoogspanning te staan. In de jaren zestig, en dan vooral in de tweede helft daarvan, zijn diverse bestuursmodellen gepresenteerd, verdedigd en bekritiseerd. De 'duplex ordo', de eerder beschreven structuur met curatoren en senaat, kwam zwaar onder vuur te liggen. Niet alleen van zijde van studenten, die relatief laat kwamen met alternatieven. Eerder had bij voorbeeld de Academische Raad (AR) reeds substantiële veranderingen bepleit. De commissie Maris van de AR stelde in de jaren 1965-67 een bestuursmodel op dat een bedrijfsmatig karakter kende. Centralisatie en professionalisering waren sleutelbegrippen. Achteraf lijkt het voorstel van de commissie Maris in een aantal opzichten een soort van 'MUB avant la lettre'. Het voorstel van Maris werd snel naar het rijk der fabelen verwezen. De timing was op zijn zachtst gezegd nogal ongelukkig. De Gaay Fortman (1968:109) noemde het 'psychologisch onverklaarbaar' dat een aantal 'vooraanstaande Nederlanders hun eigen tijd zo hebben kunnen misverstaan.'

Vanaf 1968 kwamen de discussies over de bestuurlijke inrichting van rijksuniversiteiten in een stroomversnelling terecht. 'Plotseling' ging het om medezeggenschap, inspraak en democratisering in plaats van een verhoogde doelmatigheid (Arriens 1970:4). Ideeën verwant aan Lammers' coöperatiemodel kreeg in kort tijdsbestek veel aandacht (Lammers 1969). Een universiteit zou als een werkgemeenschap moeten worden opgevat waarin alle betrokkenen in gemeenschappelijke verantwoordelijkheid het beleid zouden moeten bepalen. Deze gedachten vonden gehoor bij de overheid, ten minste tot op zekere hoogte. In de beleidsnota 'Bestuurshervorming universiteiten en hogescholen' ('nota-Veringa 1969') konden met het nodige kunst- en vliegwerk van minister Veringa de nieuwere wensen van democratisering en de oudere wensen van doelmatigheid worden teruggevonden. Deze beleidsnota vormde de basis voor een radicaal gewijzigde bestuursorganisatie die onder de naam WUB door het leven zou gaan.

Op 9 december 1970 werd door het parlement de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) aangenomen; een vernieuwing van jaarlijk revolutionaire allure (Arriens 1970:4). De universitaire bestuursorganisatie krachtens de WUB kan worden getypeerd als een 'representatieve en functionele geledingen democratie'. Drie interne geledingen (wetenschappelijk personeel, niet-wetenschappelijk personeel en studenten) kregen op drie bestuurlijke niveaus formeel een stem in het bestuur. Daarnaast werd 'de samenleving' in het universitaire bestuur vertegenwoordigd door buitenleden.

Het college van curatoren, de senaat en de faculteit als bestuursseenheid verdwenen. In plaats daarvan kwam een vijfhoekig college van bestuur (CvB), een universiteitsraad (UR) als hoogste bestuursorgaan, de faculteitsraad, het faculteitsbestuur, de vakgroep en de leerstoel. De vakgroepen belichaamden in feite de 'collectievering van academische bevoegdheden'.

Wat opvalt in de WUBse structuur is dat de veranderingen werden doorgevoerd op het 'professionele terrein'. De beheerseenheden werden niet gedemocratiseerd. Daar bleef de ambtshiërarchie onvermoeid van kracht (Giesbers 1981). Bestuur en beheer bleven gescheiden; het primaat lag bij de UR, maar beheersbevoegdheden waren door de wetgever exclusief aan het CvB toebedeeld. Bovendien nam het democratisch gehalte van het bestuur af naarmate men dieper in de organisatie kwam. Academics beheersten de vakgroepen. Van Strien (1970) is daarom van mening dat de bestuursorganisatie uit de WUB een kruising is van een professionele organisatie en een ambtshiërarchie met aanvaarding van een onschadelijke dosis democratie.

Er volgden tien onrustige jaren. Duidelijk werd dat de nieuwe bestuursorganisatie bijdroeg tot politisering van het universitaire en facultaire beleid (onder anderen Daalder 1982). Als regel speelden besluitvormingsprocessen zich af in een sfeer van tegenstellingen en behartiging van eigen belangen. Daarnaast leidde het 'interne gebeuren' tot navelstaanderij en droeg het bij tot een 'maatschappelijk isolement'. En, zo kwam onder meer uit de roemruchte evaluatie van de commissie Polak naar voren, de verhoudingen tussen bestuur en raad – zowel op instellings- als op facultair niveau – waren onduidelijk en gaven regelmatig aanleiding tot conflictueuze situaties die de bestuurbaarheid van de instelling niet ten goede kwamen.

In de jaren tachtig bleef de WUBse bestuursorganisatie van kracht, zij het dat een aantal wijzigingen werd doorgevoerd (met de stapsgewijze invoering van de WWO 1981, 1984 en 1986). De radendemocratie bleef bestaan maar de (formele) verhoudingen tussen de bestuursorganen verschoven. Het primaat lag niet langer uitsluitend bij de raad; raad en bestuur dienden gezamenlijk de instelling te besturen. De beheersbevoegdheden bleven onveranderd in handen van het CvB. Ook veranderde de grootte van bestuur en raad; beide werden met het oog op de doelmatigheid kleiner in omvang.

Vanaf het begin van de jaren tachtig veranderde er veel in het Nederlandse hoger onderwijs. Het hoger onderwijs werd op de schop genomen. Talloze beleidsoperaties werden in gang gezet, te beginnen met de invoering van de twee-fasenstructuur in 1981. De relatie tussen de nationale overheid en de universiteiten veranderde. De HOAK-filosofie was daarvoor karakteristiek.² De overheid gaf te kennen op afstand te willen sturen; zij wilde meer inhoud geven aan de instellingsautonomie. Het leek voor de hand te liggen dat ook het instellingsbestuur zou moeten worden 'geprofessionaliseerd'. In 1987 gaf de minister een schets van zijn visie op de

² De beleidsnota 'Hoger Onderwijs: Autonomie en Kwaliteit' verscheen in 1985.

toekomst van het hoger onderwijs. Universiteiten zouden besluitvaardiger en bestuurlijk daadkrachtiger moeten worden. Wetsvoorstellen om de universitaire bestuursorganisatie te veranderen bleven echter uit. Ook toen in de periode 1988-1993 een nieuwe algemene wet voor het hoger onderwijs werd opgesteld. In de Wet op het Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek (WHW) uit 1993 werden de bestaande regelingen over het bestuur en beheer ongewijzigd overgenomen.

De discussies over een wenselijke bestuursstructuur gingen echter onverdroten voort. Er waren besloten conferenties in het najaar van 1990 (commissie Van der Zwan). In een beleidsnotitie in 1992 liet de minister zich positief uit over de ideeën die door deze commissie naar voren werden gebracht. 'Charters' was zo'n idee: statuten waarin universiteiten afzonderlijk zouden kunnen aangeven op welke punten zij van de wet afwijken wat betreft de bestuurlijke organisatie. Dergelijke ideeën zijn nooit realiteit geworden.

Op 26 maart 1996 kwam de minister onverwacht, althans voor buitenstaanders, met een wetsvoorstel tot wijziging van de WHW op het punt van de bestuursorganisatie. Het werd volgens toenmalig minister Ritzen tijd om het universitaire bestuur te moderniseren. Een jaar later verscheen de wetswijziging in het Staatsblad: de Modernisering van de Universitaire Bestuursorganisatie (MUB) werd realiteit, ten minste formeel. Na ruim 25 jaar werd afscheid genomen van de radendemocratie binnen universiteiten. Volgens de één een zegen, volgens de ander een adering van formaat.

De universiteit kent vanaf 1997 twee in plaats van drie wettelijk verankerde bestuurslagen. De vakgroep verloor zijn wettelijke status als bestuursorgaan. Vele verantwoordelijkheden worden geconcentreerd in het CvB en het decanaat. Na eeuwen van discussie is voor het eerst in de geschiedenis van Nederlandse universiteit, in ieder geval op centraal niveau, sprake van een integratie van bestuurs- en beheersbevoegdheden. De institutionele autonomie moet worden gewaarborgd door de minister op afstand te houden via een raad van toezicht. Dit nieuwe bestuursorgaan, bestaande uit vijf vrijwilligers, is ministers' moderne waakhond; een functie die eens door het vermaledijde curatorium werd vervuld.

Invallende hebben de eerste evaluaties van de MUB plaatsgevonden.³ Uit door de wetgever opgelegde zelfevaluaties van universiteiten komt een beeld naar voren dat duidt op winst wat betreft integraal management en tot op zekere hoogte de transparantie en daadkracht. De (mogelijkheden tot) participatie en betrokkenheid van de diverse geledingen bij het bestuur en beheer van universiteit en faculteit zijn echter sterk gedaald. Tevens bestaat bij menigen de indruk dat de versterkte band

³ Zie onder andere een brief van de minister aan de Tweede Kamer (12-11-2001) op basis van een rapport van de B&A Groep Beleidsonderzoek en -advies (ook De Boer & Goedegebuure 2002). De studentenbonden LSVb en LOF hebben zelf een evaluatie gemaakt.

tussen de 'uitvoerende lichamen' (CvB en decanaat) achterkamertjespolitiek bevordert.

Essentieel is natuurlijk de vraag hoe deze laatste radicale bestuurshervorming in de praktijk uitpakt. Gezien het karakter van een universiteit waarin hoogleraren feitelijk altijd de eerste viool hebben gespeeld, is in mijn ogen het succes van de MUB afhankelijk van de wijze waarop binnen de basiseenheden met de nieuwe bestuurlijke verhoudingen wordt omgegaan. In mijn studie staat daarom de vraag centraal of hoogleraren zich iets gelegen laten liggen aan de 'gemoderniseerde relaties'. De resultaten van deze studie zullen in 2003 worden gepubliceerd.

Geciteerde literatuur

- Arriëns T.E.H. (1970) *Universitaire bestuursorganisatie*. Alphen aan den Rijn: Samsom
- Cobban A.B. (1975) *The medieval universities: their development and organization*. Chatham: Methuen & co.
- Daalder H. (1982) The Netherlands: Universities between the 'new democracy' and the 'new management'. In *Universities, Politicians and Bureaucrats; Europe and the United States*, ed. H Daalder, E Shils, pp. 173-232. Cambridge: University press
- Gaay-Fortman W.F.de (1968) Geen managers, maar wat dan wel? *Universiteit en Hogeschool* 15: 109-13
- Giesbers E. (1981) Democratisering van het universitaire ambtelijk apparaat (1). *Universiteit en Hogeschool* 28: 29-39
- Hermans H.L.C. (1986) *De bestuurlijke zelfstandigheid van de universiteiten in Nederland: preadvies*. Zwolle: Tjeenk Willink
- Hofstee N.F. (1950) *Organisatie en bestuur der universiteit. Een vergelijking tussen Amerika, Engeland en Nederland*. Assen: Van Gorcum & Comp.
- Idenburg P.J. (1964) *Schets van het Nederlandse schoolwezen*. Groningen: Wolters
- Jensma G. en H. de Vries (1997) *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940*. Hilversum: Verloren
- Maris-Commissie. (1968) *Zelfstandige taakvervulling van de universiteit en hogeschool*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij
- commissie Polak (1979) *Gewind en gewogen (Tweede Kamer, zitting 1978-1979, 15 515)*, SDU Uitgeverij, 's-Gravenhage
- Ranitz C.J.de (1938) *De rechtspositie van de rijksuniversiteit en van haar elementen*. Alphen aan den Rijn: N. Samson NV
- Strien P.J.van (1970) De universiteit als open arbeidsorganisatie. *Universiteit en Hogeschool* 16: 364-99
- WRR (1995) *Hoger onderwijs in fasen*. Den Haag: SDU Uitgeverij

(Harry de Boer)

Center for Higher Education Policy Studies (CHEPS),
Universiteit Twente, h.f.deboer@cheps.utwente.nl

Hendrik Blauwendraat

Wiskunde aan de VU

1918, 1930–heden

1. Inleiding

Deze bijdrage is bedoeld als inleiding op het onderzoek naar de geschiedenis van de disciplines wiskunde en informatica aan de Vrije Universiteit. In het kader van het komende lustrum van de universiteit in 2005 en het gelijktijdige lustrum van de Faculteit der Exacte Wetenschappen heb ik in 2001 een afstudeerscriptie geschreven over wiskunde aan de VU en me daarbij afgevraagd wat de relatie tussen wiskunde en de wiskundigen enerzijds en de grondslag van de VU anderzijds was.

In 2003 hoop ik over ditzelfde onderzoek een boek te schrijven in de *Historische reeks VU*, waarin naast de wiskunde ook de informatica een rol moet gaan spelen. Ook hier zal het bijzondere karakter van de VU als christelijke universiteit de invalshoek voor het werk zijn.

Dit leidt direct tot de ietwat vreemde vraag of men aan de VU dan geloofde in zoiets als 'christelijke wiskunde'. Het wellicht geruststellende antwoord op deze vraag was ontkennend, maar desalniettemin stond de wiskunde bij haar begin in 1930 in een universitaire omgeving die ontstaan was als instelling voor christelijke wetenschap. Uitgerekend voor de wiskunde was zelfs een expliciete basis gelegd om dit vak een plaats te geven op een gereformeerde universiteit, ja zelfs een christelijke beoefening ervan mogelijk te maken.

In dit stuk hoop ik de relatie tussen geloof en wiskunde aan de VU te presenteren en te verhelderen. De nadruk ligt op het streven naar kerstening van de wetenschap en welke pogingen daartoe voor de wiskunde waren gedaan. Ik begin met een korte uiteenzetting van de voorgeschiedenis van de VU.

2. Voorgeschiedenis van de VU

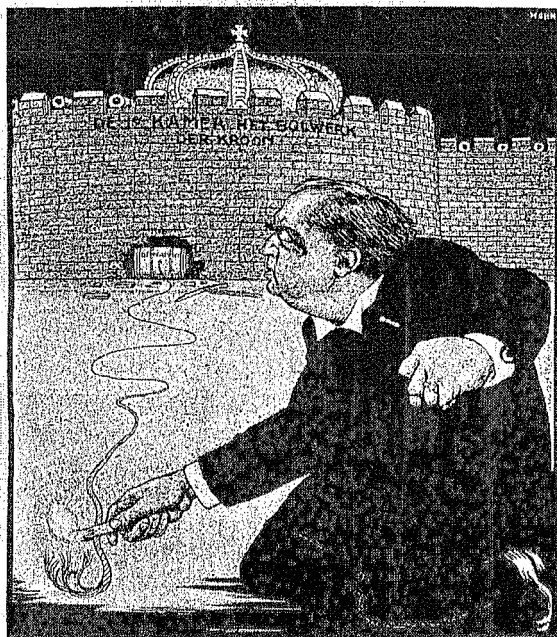
Op 20 oktober 1880 had in de Nieuwe Kerk in Amsterdam een bijzondere plechtigheid plaats: de oprichting van Nederlands eerste particuliere instelling voor hoger onderwijs, de Vrije Universiteit. Deze oprichting was een van Abraham Kuypers (1837–1920) acties om het orthodoxe, gereformeerde volksdeel, de *kleine luyden*, te verenigen rond een eigen politieke partij (de ARP), een eigen kerk (vanaf 1886) en een eigen universiteit, de VU.

Kuyper hield een wijdingsrede, getiteld *Souvereiniteit in eigen kring*, daarin motiverend dat de VU een christelijke, en wel een *gereformeerde* universiteit was, en dat daar een ander soort wetenschap zou worden bedreven, namelijk christelijke wetenschap. Hij en zijn omstanders maakten zich immers zorgen over het ongoddelijke karakter van het onderwijs aan de rijksuniversiteiten, in het bijzonder de theologie. Kuyper vond dat hij, in plaats van daar verbeteringen aan te brengen, beter zelf iets nieuws kon beginnen en zo ging op die woensdag 20 oktober de VU van start

met de faculteiten Godgeleerdheid, Letteren en Rechten, vijf hoogleraren en nul studenten.

Van de overheid en de (Hervormde) kerk had de VU geen hulp te verwachten. De universiteit werd (tot na de Tweede Wereldoorlog) volledig door de achterban betaald; ook hadden de examens en promoties geen rechtsgeldigheid. Aan het eind van zijn premierschap (1905) lukte het Kuyper de erkenning van de academische graden, door de VU toegekend, rechtsgeldig te maken. Om deze wet erdoor te krijgen, moest hij echter wel de eerste kamer ontbinden (Figuur 1). Voorwaarde voor de erkenning was echter dat uiterlijk 1930 de vierde en in 1955 de vijfde faculteit zou moeten worden opgericht (uitgaande van een complete universiteit met vijf faculteiten: Theologie, Letteren, Rechten, Geneeskunde en Wis- en Natuurkunde).

De vierde faculteit was er al snel: in 1907 markeerde de aanstelling van L. Bouman de oprichting van de Geneeskundige Faculteit; later kwam hier nog een hoogleraar bij. Halverwege de jaren twintig vertrokken beiden echter naar andere universiteiten en had de VU nog drie faculteiten.

Figuur 1 Kuyper ontbindt de Eerste Kamer.
Karikatuur van Albert Hahn

3. *Geloof, wetenschap en gelovige wetenschap*

Gedurende de vijftig jaar voordat de Wis- en Natuurkundige faculteit werd opgericht, leverde het christelijke karakter van de VU de nodige problemen op. De universiteit was voor het onderwijs gegrondvest op de "gereformeerde beginselen", een term die duidelijker lijkt dan ze uiteindelijk bleek te zijn. Voor het onderwijs in de theologie was nader aangegeven dat drie oude belijdenisgeschriften (de zogenaamde *Drie Formuleren van Eenheid*) grondslag voor het onderwijs waren. Was het voor theologie om begrijpelijke redenen nog goed aan te geven hoe men dat aan de VU moest onderwijzen, voor andere gebieden, bijvoorbeeld Rechten, was dit minder duidelijk. Het conflict over het onvoldoende tot hun recht komen van de gereformeerde beginselen in het onderwijs van hoogleraar rechten A.F. de Savornin Lohman, een politieke tegenstander van Kuiper, is daar een voorbeeld van. Gevolg was dat een commissie nog eens probeerde de relevantie van de grondslag voor al het onderwijs samen te vatten.

Een relevanter conflict voor de voorgeschiedenis van exacte wetenschappen aan de VU is de kwestie-Geelkerken. Deze aan de VU gepromoveerde predikant waagde het in 1923 te betwijfelen of de slang in de hof van Eden wel echt tegen Eva had gesproken.⁴ De gemoederen liepen hoog op en het landelijke kerkbestuur zette hem af. Aan de VU had Geelkerken echter enige medestanders; dit maakte de kwestie dringend wat men aan een gereformeerde universiteit nu over de historische betrouwbaarheid van de Bijbel moest denken: hielden de gereformeerde beginselen in dat je de Bijbel van kافت tot kافت letterlijk moest nemen? Andermaal werd een zware commissie aan het werk gezet, die deze vraag in het zogenaamde 'rapport-Dijk' bevestigend beantwoordde. Dat was een geruststelling, want velen in de achterban maakten zich zorgen om de VU, mede omdat deze nu bezig was eventueel een Wis- en Natuurkundige Faculteit, opgevat als "burcht des ongeloofs", op te richten.

4. *De aanloop naar een exacte faculteit*

De discussie over het oprichten van deze faculteit was al aan het begin van de twintigste eeuw begonnen: in 1911 hield J. Woltjer (Figuur 2), een letterkundige die erg in de exacte wetenschappen geïnteresseerd was, een rede over *De natuurkundige faculteit aan de Vrije Universiteit*. Hij formuleerde ook richtlijnen inzake de invloed van de gereformeerde beginselen voor zo'n faculteit. Woltjer vond het kennelijk zo belangrijk dat de faculteit er kwam, dat hij het goede voorbeeld gaf door zich als student in te schrijven. Het zou echter nog twee decennia duren voor het zover was.

Na het ter ziele gaan van de Medische faculteit in 1925 stond het bestuur van de VU voor de taak om een vierde faculteit op te richten. De keuze was daarbij om de Medische faculteit te laten doorstarten dan wel een Wis- en Natuurkundige op te richten. Er werd een commissie ingesteld die tot taak had beide scenario's te

⁴ Zie Genesis 3.

bestuderen en, wat minstens even belangrijk was, te toetsen op financiële haalbaarheid. De commissie was zich er daarbij van bewust dat de achterban meer aan "christen geneesheeren" had dan aan gelovige leraren in de wiskunde, wat pleitte voor Medicijnen.

Figuur 2. J. Woltjer

Het bestuur van de VU besloot toch om de knoop door te hakken ten gunste van de Wis- en Natuurkundige faculteit. Dit besluit werd naar de achterban gecommuniceerd op dezelfde vergadering als waarop de kwestie-Geelkerken werd besproken. Des te beter is ook de omzichtigheid te begrijpen waarmee de hoogleraren voor de te stichten faculteit werden geselecteerd. Er moest er een gevonden worden voor scheikunde, natuurkunde en wiskunde. Dit was nog geen sinecure; sommigen konden zich niet met de richtlijnen van het rapport-Dijk verenigen. Voor scheikunde werd echter al snel J. Coops aangetrokken, en voor natuurkunde kwam uiteindelijk G.J. Sizoo.⁵ In het bijzonder bleek dat voor de wiskunde in het geheel geen geschikte kandidaat te vinden was, op "een jongeman van ± 26 jaar" na: Jurjen Ferdinand Koksma (1904–1964).

Koksma was in Groningen bezig zijn proefschrift over getaltheorie af te ronden bij J.G. van der Corput, een wiskundige van internationale allure. Dat hij nog niet klaar was en erg jong, wekte de nodige huiver op om hem te benoemen. Koksma promoveerde echter *cum laude* en kreeg zijn benoeming aan de VU: op 10 oktober 1930 hield hij zijn inaugurele oratie. Tegelijk met hem trad Marius van Haften aan als buitengewoon hoogleraar in de Levensverzekeringswiskunde. De exacte reden van

⁵ Later gaf deze aan wel twijfels te hebben gehad over de conclusies van het rapport-Dijk. Zie: G.J. Sizoo, 'Na vijfendertig jaar', in *Geloof en Wetenschap. Orgaan van de Christelijke vereniging van natuur- en geneeskundigen in Nederland* 63-11 (1965) 253–269.

diens aanstelling heb ik nog niet kunnen opsporen, maar ongetwijfeld zal meegeteld hebben dat Van Haaften ouder was dan zijn drie collega's. Op 20 oktober 1930 kon de Wis- en Natuurkundige Faculteit van start.

5. *Wiskunde aan de Wis- en Natuurkundige Faculteit: de grondslag*

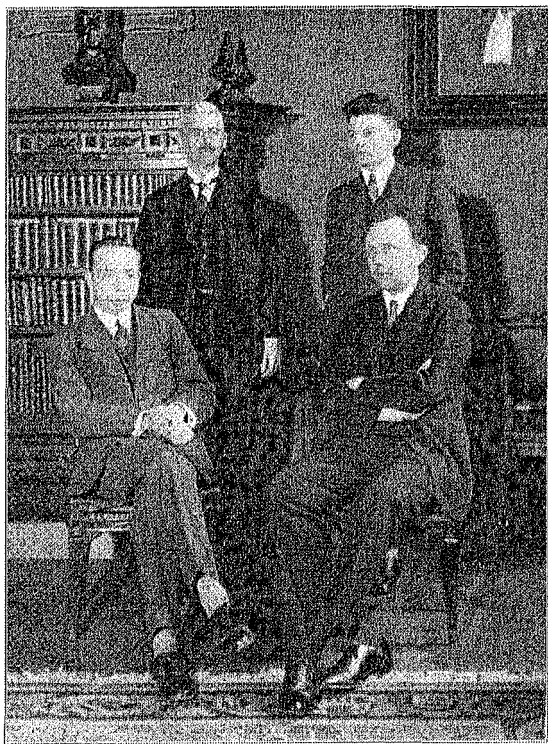
De wellicht voor de hand liggende vraag is nu of er ook, zoals aan de VU in alle wetenschapsgebieden werd nagestreefd, christelijke wiskunde zou worden gedaan door Koksma en Van Haaften. Deze vraag is minder onzinnig dan hij op het eerste gezicht lijkt, en dit niet alleen vanwege het altijd aanwezige christelijke wetenschapsideaal. Immers, de wiskundigen hadden omtrent de richting van het onderwijs niet alleen het rapport-Dijk, maar ook een uitgebreide verhandeling uit 1918 over christelijke filosofie van de wiskunde...

Die verhandeling was het proefschrift van Dirk Hendrik Theodoor Vollenhoven (1892–1978), *De wijsbegeerte der wiskunde van theïstisch standpunt* (1918). Vollenhoven had aan de VU theologie gestudeerd en was daarna aan wijsbegeerte begonnen. Een prijsvraag omtrent 'de invloed van de wijsbegeerte op de modernste vertegenwoordigers in de wiskunde en natuurwetenschappen' liep uit op een onderzoek waarin Vollenhoven probeerde aan te geven hoe men als gelovige tegen de moderne ontwikkelingen in de wiskunde aan moest kijken. Hij onderzocht daarbij de relatie tussen wiskunde en logica enerzijds en wiskunde en fysica anderzijds. Vollenhoven ging er van uit dat de werkelijkheid op twee manieren benaderd kon worden: monistisch of dualistisch. Het monisme valt daarbij in wee richtingen uiteen: het psychomonisme, waarin de werkelijkheid tot geest wordt gereduceerd en het materialisme waarin de werkelijkheid tot materie wordt teruggebracht. Met beide richtingen correspondeert volgens Vollenhoven een filosofische richting in de wiskunde: materialisten geloven dat de wiskunde te reduceren is tot fysica, en dus inductief van aard is. Hun filosofie van de wiskunde is het empirisme. Psychomonisten reduceren wiskunde tot iets geestelijks, de logica volgens Vollenhoven. Wiskunde is dan zuiver deductief; deze wijsgerige richting resulteert tot het formalisme in de wiskunde. Daartegenover stelt Vollenhoven zijn christelijk geloof (met als bijbehorende filosofie het *theïsme*), waar een monistische reductie niet mogelijk is: hij ziet onderscheid, bijvoorbeeld tussen Schepper en schepping, stof en geest. Uitgaande van zijn zelfbewustzijn komt hij dus tot een dualistische werkelijkheidsopvatting, en de conclusie dat wiskunde niet tot logica of fysica te reduceren is. Maar waar komt dan de zekerheid van wiskunde vandaan? Vollenhoven lost dit op door uit te gaan van een kantiaans *synthetisch a priori*: wiskunde omvat uitspraken die niet analytisch zijn, maar wel aan de waarneming vooraf gaan. Het betreft hier met name de 'kennis' over ruimte en tijd. Deze kennis, stelt Vollenhoven, ontleent zijn juistheid en zekerheid aan de *intuïtie*.

Met deze redenering plaatste Vollenhoven zich in het gevolg van de hoogleraar Wiskunde aan de UvA, L.E.J. Brouwer. Deze had in 1907 een filosofie van de

wiskunde (verder) ontwikkeld die eveneens op intuïtie gebaseerd was, derhalve het *intuitionisme* genaamd. Brouwer bouwde de wiskunde op vanaf de oerintuïtie van punten op een lijn. Het feit dat de wiskunde opgebouwd ofwel geconstrueerd moest worden, hield onder meer in dat wat je niet kon maken niet tot de wiskunde behoorde. Dit leverde wel problemen op: wiskundigen gaan bijvoorbeeld om het 'het oneindige' alsof het zomaar ergens voor het grijpen ligt, terwijl Brouwer vond dat je het oneindige niet kunt maken en er dus zeker voorzichtig mee om moet gaan. Maar ook bepaalde bewijzen en de bijbehorende stellingen pasten niet meer in de wiskunde van Brouwer.

Vollenhoven gaf in essentie Brouwers intuïtionistische wiskunde een plaats in de theïstische wijsbegeerte en ook in het curriculum van de gereformeerde Vrije Universiteit. Het is dan ook niet voor niets dan met geloofde dat dit boek "school zou gaan maken" aan de nieuwe Wis- en Natuurkundige Faculteit.

Figuur 3. De Wis- en Natuurkundige Faculteit in 1930.

Zittend: J. Coops (l), G.J. Sizoo;

staand: M. van Haften (l) en J.F. Koksma

6. *Christelijke wiskunde?*

Het is bijzonder om op te merken dat Vollenhoven de aanzet gaf voor een verwezenlijking van het christelijk wetenschapsideaal van de VU en dat juist voor de abstractste aller wetenschappen: de wiskunde. Koksma's natuur- en scheikundige collega's, Coops en Sizoo, hadden zich, wat de gereformeerde beginselen en hun vak betreft, beperkt tot algemene opmerkingen over de sfeer waarin het onderwijs zou plaatsvinden. Maar echt gereformeerde wetenschap was voor hun ook moeilijk uit te werken. Koksma kon echter bouwen op het werk van Vollenhoven.

De meningen over de wijsbegeerte van Vollenhoven en de wijsbegeerte der wetsidee die hij later met zijn zwager Herman Dooyeweerd ontwikkelde, waren echter verdeeld aan de Wis- en Natuurkundige faculteit, laat staan dat de traditionele opvattingen over de betrouwbaarheid van het scheppingsverhaal werden gehuldigd.⁶ Koksma in het bijzonder probeerde daar duidelijk toch wel tussendoor te laveren. In de redevoeringen die hij hield, gaf hij er blijk van de probleemstellingen in het proefschrift van Vollenhoven serieus te nemen; zo wees hij op de problemen met het oneindige en op bepaalde bewijsmethoden in de wiskunde die in de intuïtionistische wiskunde niet opgingen.⁷ Uit gesprekken met studenten is me echter gebleken dat het daarbij bleef; op college had Koksma een formalistische aanpak en werd een controversieel axioma als het keuze-axioma zonder problemen aangehaald. Bij de latere docenten wiskunde aan de VU is de inhoudelijke doorwerking van het gedachtegoed van Vollenhoven niet merkbaar; toch waren er andere kenmerken zoals het beginnen van de eerste colleges met gebed.

Die latere docenten kwamen er in 1938 bij; het zou echter nog tot 1945 duren voor Koksma gewoon collega-hoogleraren erbij kreeg. De opleiding wiskunde, voor zover men daarvan kon spreken (het onderwijs in de verschillende exacte vakken was nog erg met elkaar verweven), was erg klein. Na de oorlog zette echter een gestage groei in, ook al bleef het personeelsbestand "belachelijk klein".⁸ Daardoor bleef het onderwijs achter bij de ontwikkelingen in de wiskunde, zoals de opkomst van het Bourbakisme en de structuralistische wiskunde.

7. *Na de oorlog*

Koksma bleef tot zijn overlijden in 1964 actief in het onderwijs en onderzoek aan de VU. Hij was gespecialiseerd in getaltheorie, met name benaderingsproblemen. In 1936 had hij daarover een erg belangrijk werk gepubliceerd, een samenvatting van wat toen bekend was. Na de Tweede Wereldoorlog stond Koksma met zijn leermeester Van der Corput en zijn vriend David van Dantzig aan de wieg van het Mathematisch

⁶ H. Blauwendraat, *Worsteling naar waarheid. Wiskunde aan de Vrije Universiteit* (Hilversum, scriptie VU [s.n.], 2001) 129

⁷ Deze gedachten vindt men in *Wiskunde en waarheid* (1936) en Koksma's rectorale oratie *Existentiebewijzen in de wiskunde* (1938).

⁸ aldus P.C. Baayen in *Ons wiskundig bedrijf*.

Centrum,⁹ het huidige Centrum voor Wiskunde en Informatica. Dat instituut was niet in de laatste plaats opgericht vanuit het motief dat wiskunde dienstbaar moest zijn aan de samenleving. Deze dienstbaarheid was een motief dat ook doorwerkte aan de VU. De meeste docenten waren buiten de wiskunde nog actief in schoolbesturen, verenigingen, kerkenraden enzovoorts.

Het overlijden van Koksma was een onmiddellijke bedreiging voor de voortgang van het onderwijs. Een gevolg ervan was dat er nieuw personeel werd aangetrokken en het onderwijs aangepast werd aan de ontwikkelingen in de wiskunde. In de jaren zeventig werd de richting Wiskunde zelfstandiger als een 'subfaculteit'. In 1987 ging deze over in de Faculteit der Wiskunde en Informatica. Vanaf de jaren zeventig begon immers de informatica een steeds belangrijker rol te spelen en er ontstond een zelfstandige studierichting met die naam. In 1998 ging deze faculteit op in het grotere geheel van de Faculteit der Exacte Wetenschappen met de voormalige faculteiten Scheikunde en Natuur- en Sterrenkunde, waarmee de oude Wis- en Natuurkundige Faculteit eigenlijk een wedergeboorte beleefde.

8. *Slotopmerkingen*

In het voorgaande is een korte schets gegeven van de achtergronden van wiskunde aan de VU met een nadruk op de relatie tot het bijzondere (christelijke) karakter van deze universiteit. Vollenhoven heeft geprobeerd de wiskunde een plaats te geven in het ideaal van christelijke wetenschapsbeoefening en een weg te wijzen die het wiskundeonderwijs in zou moeten slaan. Wat deze 'christelijke wiskunde' betreft, kan men wel zeggen dat het bij Vollenhovens aanwijzingen gebleven is; Koksma was eigenlijk de enige die probeerde iets met zijn werk te doen.

Het karakter van de VU kwam op andere manieren wel naar voren: de gebeden voor de colleges, de maatschappelijke dienstbaarheid en, wat iedereen toch ook kenmerkend voor de VU vond: de sfeer. Deze werd gekenmerkt door het niet expliciet gemaakte besef dat iedereen dezelfde geloofsovertuiging had en men elkaar daar ook op kon aanspreken: 'zo gaan wij toch niet met elkaar om'. Er zijn wel aanwijzingen dat de komst van de informatica gevolgen had voor die sfeer, hetgeen zeker nog uitgezocht moet worden. Deze discipline kwam op in een periode dat de VU zich geconfronteerd zag met een veranderende maatschappij en een mee veranderende studenten- en docentenpopulatie. De zoektocht naar de relatie tussen de levensovertuiging en het academisch bedrijf kreeg daardoor een ander, minder kerkelijk, karakter: van strikt gereformeerd veranderde de VU in een 'bijzondere universiteit', met een algemener christelijke, levensbeschouwelijke inslag.

⁹ Een gedetailleerde beschrijving van de achtergronden en vroege geschiedenis van het MC vindt men in G. Alberts, *Jaren van Berekening. Toepassingsgerichte initiatieven in de Nederlandse wiskunde-beoefening 1945-1960* (Amsterdam, diss. UvA, 1998).

Toch is de zoektocht naar de verhouding tussen geloof en wetenschap en de maatschappelijke verantwoordelijkheid geen beëindigde. In 1980 is speciaal hiervoor het Bezinningscentrum opgericht. Een van de oprichters was hoogleraar in de topologie, prof. dr M.A. Maurice.

Deze zoektocht in een veranderende wereld en een veranderende wiskunde (én informatica!) hoop ik volgend jaar te boek te stellen in een te verschijnen deel van de *Historische reeks VU*.

9. Literatuur

H. Blauwendraat, *Worsteling naar waarheid. Wiskunde aan de Vrije Universiteit* (scriptie VU), Hilversum: [s.n.], 2001.

J. Stellingwerff, *D.H.Th. Vollenhoven (1892–1978). Reformator der wijsbegeerte*, Passage, 7. (Baarn, Ten Have, [1992]).

D.H.Th. Vollenhoven, *De wijsbegeerte der wiskunde van theïstisch standpunt* (), (Amsterdam, dissertatie VU, 1918).

H. Blauwendraat
Afdeling Wiskunde, Faculteit der Exacte Wetenschappen, Vrije Universiteit
De Boelelaan 1081A, 1081 HV AMSTERDAM
e-mail: hblauwe@cs.vu.nl

Nieuwe publicaties / Publications récentes

- L'istruzione universitaria (1859-1915)* G. Fioravanti, I. Porciani en M. Moretti red., (Rome, Ministero per i beni e le attività culturali, Ufficio centrale per i beni archivistici, 2000) ISBN 88-7125-163-6
- Università e scienza nazionale*, Ilaria Porciani red. (Napels, Jovene, 2001) ISBN 88-243-1374-4
- L'Università italiana. Repertorio di atti e provvedimenti ufficiali (1859-1914)* Ilaria Porciani red. (Florence, Olschki, 2001) ISBN 88-222-4963-1
- L'Università italiana. Bibliografia 1848-1914*, Ilaria Porciani en Mauro Moretti red. (Florence, Olschki, 2002) ISBN 88-222-5077-X

Met de bovenstaande publicaties maken Ilaria Porciani en Mauro Moretti zich andermaal verdienstelijk op het terrein van de Italiaanse universiteitsgeschiedenis in het tijdperk na de éénwording. Ze komen hiermee tegemoet aan enkele tekortkomingen in deze discipline, die ze zelf jaren geleden al signaleerden. Op het congres *La storia delle università italiane* (Padua 1994) pleitte Moretti voor een meer gedetailleerde analyse van bijvoorbeeld de wetgeving die na de éénwording tot stand kwam, van de relatie tussen het nieuwe centrale staatsapparaat en de lokale academies en van de wisselwerking tussen universiteit en beroepspraktijk. Uit de vier bovenstaande publicaties blijkt dat we deze kritiek met terugwerkende kracht als een belofte mogen opvatten.

L'istruzione universitaria (1859-1915) vormt het vijfde deel van de serie 'Fonti per storia della scuola' die uit de bronnen van het Staatsarchief gepubliceerd worden in opdracht van het Ministerie van Cultuur. Het biedt een selectie van 65 markante documenten uit de periode tussen de cruciale wet Casati (1859), afgekondigd tijdens de onafhankelijkheidsoorlog en de intrede van Italië in de Eerste Wereldoorlog. Alle gekozen teksten stammen uit het archief van het Ministerie van Onderwijs. Een eerste sectie geeft inzicht in hoe het jonge ministerie trachtte het complexe en uitgesproken heterogene universitaire landschap in het eerste decennium na 1860 in kaart te brengen. De Piemontese wet Casati bleek daarbij al snel een 'kledingstuk dat het Koninkrijk Sardinië op het lijf was gemaakt, maar waarin het nieuwe Italië beknelde raakte'. Een tweede reeks teksten biedt daarom enkele manifesten van de pogingen die de rijksoverheid ondernam om het universitaire bestel te homogeniseren en te hervormen. De volgende sectie laat zien wat het ministeriële archief ons kan leren over het beleid en bestuur van de universiteiten, zowel van bovenaf gezien vanuit het ministerie, als op het niveau van de afzonderlijke academies. Tenslotte geven de bronnen uit het vierde deel een indruk van enkele aspecten uit het universitaire leven: werving van onderwijzend personeel, wetenschappelijke structuren en financiering, inrichting van de faculteiten en studentenbewegingen.

In tegenstelling tot de selectie van ministeriële documentatie in de voornoemde publicatie, gaat het in *L'università italiana. Repertorio di atti e provvedimenti ufficiali* (2001) om een compleet repertorium van aktes en verordeningen vanwege de provisionele regeringen (1859-1861) en die van het Koninkrijk (1861-1914) met betrekking tot de Italiaanse universiteiten. Het register noemt maar liefst 10.675 gedrukte bronnen. De korte toelichtingen die bij sommige titels zijn opgenomen en de degelijke indexen maken het boek tot een waardevolle leidraad voor nader onderzoek. Want daarin schuilt de essentiële betekenis van dit soort werken: wie zich ook maar voor de Italiaanse universiteiten van de liberale periode interesseert, vindt in dit repertorium een fundamentele hulp om zich te oriënteren op het brede en soms onoverzichtelijke terrein van de officiële verkondigingen.

Een studie van uitsluitend de officiële, gouvernementele documentatie zou een zeer beperkte indruk geven van de universitaire problematiek in de halve eeuw na de Eenheid. In een nieuwe staat, die rijk was aan zowel analfabeten als arcadische academici en waar de basis moest worden gelegd voor een stelsel van scholen en universiteiten, speelde de discussie zich vooral af in de publieke sfeer. De rijke *Bibliografia 1848-1914* voorziet in belangrijke mate in deze behoefte aan materiaal uit het publieke debat. De ruim vierduizend titels die in deze band opgesomd worden, verwijzen naar losse publicaties en tijdschriftartikelen, uit zowel vooraanstaande nationale fora als de *Civiltà Cattolica* als lokale vakbladen. Grote afwezigingen zijn daarmee de dag- en studentenbladen.¹ Niettemin is de grondig geïndexeerde bibliografie een zeer bruikbaar instrument, ook voor vergelijkend internationaal onderzoek.

Evenals het *Repertorio* en de *Bibliografia*, maakt de congresbundel *Università e scienza nazionale* (2001) deel uit van de reeks 'Unistoria', waarvoor een decennium geleden de basis werd gelegd met de oprichting van het gelijknamige onderzoekscentrum.² Het boek bundelt kwalitatief hoogwaardige bijdragen, die mogen gelden als voorbeelden van de toepassing van het hierboven genoemde materiaal. Giulio Cianferotti bijvoorbeeld beschrijft de totstandkoming en consolidatie van de autonome juridische discipline van het publiekrecht en de veranderingen binnen de beroepsgroep van het universitaire personeel aan de juridische faculteiten. Claudio Cesa onderzoekt de reflexie van Napolitaanse hegelianen op de verhouding tussen de nationale staat en het universitaire onderwijs in de eerste decennia na de eenwording. Roberto Maiocchi reconstrueert de wisselwerking tussen wetenschappelijk onderzoek en industriële

¹ Met betrekking tot de studentenpers verscheen eerder een *Catalogo delle riviste studentesche*, Nora De Giacomo, Giovanni Orsina en Gaetano Quagliarello red. (Manduria/Roma/Bari, Lacaita, 1999).

² Tot dusverre verschenen in deze reeks: *L'università tra Otto e Novecento: I modelli europei e il caso italiano* Ilaria Porciani red. (1994); *Università e professioni giuridiche in Europa nell'età liberale*, Aldo Mazzecane en Cristina Vano red. (1994); Roberta Varriale, *La facoltà di giurisprudenza della R. Università di Napoli. Un archivio rinnovato (1881-1923)* (2000).

toepassingen in de elektrische industrie. Antonio Cardini traceert de opkomst van de economie als universitaire discipline en laat tegelijkertijd zien dat economen in deze periode tot andere werkterreinen werden aangetrokken.

Hoe dan ook: de titel van de bundel blijkt voorsnog eerder een werkhypothese dan een zorgvuldig beargumenteerde stelling. Dat geldt voor zowel de introductie van Porciani, als de opgenomen stukken. Steeds weer wordt benadrukt, welke cruciale rol het universitair onderwijs zou hebben gespeeld in een proces van natievorming, dat in belangrijke mate werd geleid door de bestuurlijke elite. De term 'nationale wetenschap' suggereert echter een uniformiteit en effectiviteit van discours, die voorlopig nog bewezen moeten worden. Een interessante uitdaging, waarbij deze vier titels van onmisbare waarde zullen zijn.

(Ad Tervoort)

K.H. Theisen, *Untersuchungen und Materialien zur Geschichte, Organisation und Verwaltung des Liebfrauentiftes und der Pfarrei Prüm 1016-1802*. Inaugural-Dissertation München 2001, p. 226-227.

Nieuwe gegevens over Nicolas van Prum, eerste professor in het canoniek recht te Leuven (1426-1432)

Over Nicolaus van Prum was tot op heden weinig geschreven. Zijn benoeming tot professor te Leuven en zijn wedde zijn bekend uit de rekeningen van de stad Leuven. In de geschiedenis van de Universiteit wordt vermeld dat hij de openingsrede hield in 1426 en dat hij een paar maal rector is geweest (E. Reusens, V. Brants, A. Van Hove, J. Paquet). Een paar korte biografische artikels zijn verschenen in de *Biographie nationale* (V. Brants in 1905) en in het *Nationaal biografische woordenboek* (G. van Dievoet in 1968). Er was weinig geweten over zijn jeugd, zijn studies, zijn prebenden, zijn verdere loopbaan en zijn overlijden.

Dankzij het jarenlange onderzoek van dr. K.H. Theisen in bibliotheken en archieven is thans veel meer aan het licht gekomen. Dr. Theisen heeft in de rechten gestudeerd in Duitsland en Oostenrijk en in het kerkelijk recht aan de K.U. Leuven. Hij heeft in 2001 een doctoraat in de letteren behaald aan de Universiteit te München over de geschiedenis van het *Liebfrauentift* te Prum van 1016 tot 1802. Hierin is een biografische nota opgenomen over Nicolaus van Prum, waarvan wij hier een vrije Nederlandse vertaling publiceren. De auteur hoopt nog meer te kunnen schrijven over deze figuur, die ook voor de universiteitsgeschiedenis van de Nederlanden niet zonder belang was. Een chronologische opsomming van de talrijke gegevens geeft een getrouw en zeldzaam beeld van een jurist uit de eerste helft van de vijftiende eeuw.

Nikolaus Doeser, alias de Prumea, alis de Winringen, werd omtrent 1400 in Winringen bij Prum geboren. Als hij ongeveer tien jaar oud was, werd hij in de school van de kanunniken van het Stift Prum opgenomen. Hij was *clericus* van het bisdom Trier. Op 3 mei 1412 werd hij in de *artes*-faculteit van de universiteit te Erfurt ingeschreven en in het voorjaar van 1413 tot *baccalarius artium* gepromoveerd. Op 14 april 1413 liet hij zich aan de universiteit te Wenen in de juridische faculteit inschrijven en als *baccalarius artium* van Erfurt in de *artes*-faculteit aannemen. In juli 1415 werd hij aan de universiteit te Keulen voor *ius canonicum* ingeschreven, legde er op 22 april 1417 het licentiaatsexamen af en werd er *professor regens artium*. In 1417 behaalde hij er ook het baccalaureaat in canoniek recht. Op 19 juli 1420 streed hij om de pastorie Lissendorf, waarvoor hij door de abt van Prum, Frederik, werd voorgedragen. In een compormis op 30 juni 1420, gesloten bij de verkiezing van Johann von Hersdorf tot deken, werd aan de abt het recht toegekend de *scholasticus* aan te wijzen. Mogelijk heeft de abt Nicolaus Droezer toen als *scholasticus* van het *Liebfrauentstift* benoemd. Op 18 mei 1423 was Nicolaus Droezer in het bezit van de pastorie Lissendorf en op 17 september 1424 wordt hij als *baccalaureus in utroque iure* vermeld in een proces van het Stift waarin hij als volmachthouder optrad. Hij woonde in die tijd te Keulen in de *Glockengasse* tegenover het huis 'zu der Donau'. In de *rotulus*, in 1425 aan de paus gezonden, wordt Doeser vermeld als kanunnik en *scholasticus* van het Stift te Prum, vast *vicarius* van de altaar van de H. Maagd in de collegiale kerk van Sint Kastor in Karden en van het gelijknamige altaar te Lehmen en pastoor van Lissendorf. In 1425 behaalde hij het licentiaat *in iure canonico et iure civili* te Pavia en werd er tot *doctor in iure canonico* gepromoveerd. Op 19 augustus 1425 liet hij zich inschrijven in het College van de Juristen in Pavia. Tussen die datum en het aanbod tot benoeming te Leuven wordt hij in een advies in een proces als *doctor iuris utriusque* vernoemd. Op 23 juli 1426 streed hij met Andreas de Merode voor de pastorie Müddersheim in het bisdom Keulen. Twee dagen later, op 25 juli 1426, bood de stadsmagistraat van Leuven hem een benoeming aan de nieuwe universiteit aan. Van 1426 tot 1432 was hij professor in het canonieke recht te Leuven. Op 6 september 1426 werd zijn benoeming in een akte vernoemd en op 7 september hield hij de gelegenheidsrede bij het begin van het academiejaar. Hij verloor het proces voor de pastorie Müddersheim op 14 januari 1428 voor de officiaal te Bonn. Op 21 december 1428 trad hij als advocaat van de Keulse curie op. In februari 1429 en in februari 1431 werd hij als rector telkens voor een trimester aangewezen, en in mei 1431 als ontvanger van de universiteit. Op 18 augustus 1432 werd hij voor de laatste maal vermeld voor de betaling van zijn wedde door de stad Leuven. In de loop van augustus 1432 verliet hij Leuven om in dienst te treden van zijn studiegenoot, graaf Ulrich von Manderscheid, die streed om de bisschopszetel van Trier.

In 1432 was hij officiaal *in spiritualibus* van de verkozen aartsbisschop Ulrich von Manderscheid. Op 5 februari 1435 was hij officiaal van de curie van Trier en tard als recht op in het slot Ehrenbreitstein (Koblenz). Hij wordt tevens als officiaal vermeld

op 26 april 1435. Op 17 december 1436 werd een clericus uit Trier voor een benoeming tot *vicarius* bij een altaar in de kerk te Alf voorgedragen aan Nicolaus de Prumea, in zijn hoedanigheid van 'officialis generalis in spiritualibus et temporalibus' van Ulrich von Manderscheid als 'aartsbisschop van Trier'. Na het overlijden van Manderscheid in 1436 streed Nicolaus op 8 november 1437 op het Concilie van Bazel om een benoeming tot kanunnik en een prebende van het Stift Münstermaifeld tegen Johann Guisgun. In januari 1438 werd hij, na eedaflegging, op het Concilie van Bazel opgenomen. Op 14 mei 1438 trad hij daar als rechter op en op 17 april 1439 als lid van een vredesafvaardiging. Hij stierf voor 30 juli 1439; toen een *clericus* van Trier, Johannes Grissigin, zich kandidaat stelde voor een benoeming als kanunnik en voor een paar prebenden die door het overlijden van Nicolaus vrijgekomen waren. Op 17 april 1464 mocht Johannes Grissigin zijn ambt van kanunnik en zijn prebende in het Stift Münstermaifeld ruilen, die hij na de dood van Nicolaus Droeser verkregen had.

(K.H. Theisen en G. Van Dievoet)

Rudolph Agricola, *Letters*, edited and translated, with notes by Adrie van der Laan & Fokke Akkerman, *Bibliotheca Latinitatis Novae* (Royal Van Gorcum, Assen 2002). ix + 435 p., ISBN 90 232 3808 7, € 64,50

Bij het verschijnen van sommige boeken kan de vlag uit en dat is ook hier het geval. Voor ons ligt de editie van de brieven van Rudolf Agricola, samengesteld door twee absolute specialisten die bij hun noeste arbeid hulp hebben gekregen van een waslijst met andere specialisten. Voor het eerst is er een kritische editie van alle bekende brieven van (51) en naar (4) Agricola, die de oudere, bestaande, incomplete en minder kritische edities zonder enig probleem kan vervangen. De speurtocht van Van der Laan en Akkerman heeft er voor gezorgd dat er een nagenoeg onbekende brief van Agricola (nr. 55) aan het corpus kon worden toegevoegd. Naast de editie van de Latijnse tekst is er een Engelse vertaling, die het ook voor hen die het Latijn niet (voldoende) machtig zijn mogelijk maakt kennis te nemen van Agricola's correspondentie (terwijl het ook mensen met haast tijd bespaart).

Het geheel is voorzien van een uitgebreide inleiding, waarin leven en werken van Agricola nader aan de orde komen. Ook zijn intellectuele omgeving en zijn taalgebruik worden verder beschreven. De lezer krijgt verder een uitgebreide verantwoording van de gebruikte methoden bij deze editie en een verslag over de overlevering van de brieven, gevolgd door een grondige bibliografische beschrijving van de gebruikte bronnen. Alles volgens de regels van de kunst.

Elke brief wordt voorafgegaan door een korte inleiding over overlevering en eerdere editie, terwijl ook een *apparatus fontium* en een *apparatus criticus* onder de tekst te vinden is. Hoewel Van der Laan en Akkerman zeer bescheiden aangeven dat

de vertaling in eerste instantie vooral is meegegeven met het oog op correct gebruik en interpretatie, en niet op het weergeven van het virtuoze taalgebruik van Agricola, laat het Engels zich zeer makkelijk en aangenaam lezen. De brieven geven een prachtig beeld van deze geleerde, zijn activiteiten en zijn netwerk/omgeving. Ze bevatten eveneens veel aardige details over het studentenleven in Pavia en Ferrara.

De lezer vindt werkelijk een schat aan gegevens in de noten bij de verschillende brieven. Daarin wordt het taalgebruik zorgvuldig geanalyseerd en toegelicht en worden eveneens de vermelde personen - voor zover mogelijk - geïdentificeerd en beschreven. Omdat veel van hen zich vaak in geleerde, universitaire kringen begaven, is eveneens uitgebreid aandacht besteed aan hun universitair curriculum, waarvoor een keur aan universitaire bronnen werd gebruikt.

Na de noten volgen een lijst met afkortingen van de gebruikte primaire en secundaire bronnen, alsook een 18 pagina's tellende bibliografie met secundaire literatuur. Verder wordt de gebruiker getraakteerd op niet minder dan zeven indices/bijlagen. Naast een index op persoons- en plaatsnamen is er ook een index op Latijnse en Griekse woorden, woordcombinaties, spreekwoorden en syntactische kenmerken van Agricola's taalgebruik die in de inleiding en de noten worden uitgelicht. Voorts is er een glossarium met zijn spellingsvarianten, een index van de citaten en parafrasen die hij in zijn brieven gebruikt en een - statistische - analyse van het gebruik van metrisch proza door hem in zijn correspondentie. Dan volgt een lijst met spellingsvarianten in de verschillende bronnen en edities. Het boek wordt afgesloten met een lijst van de brieven in chronologische volgorde. Nagenoeg alles wat men zoekt is dus terug te vinden. Een heel kleine aanmerking: voor de volledigheid had er bij de naamsindex misschien moeten worden vermeld dat verwezen wordt naar de paragrafen in de betreffende brief en niet naar de regelnummers op de pagina. In de lijst met spellingsvarianten in de bronnen wordt echter verwezen naar het briefnummer, paragraaf *en* regelnummer op de pagina.

Het geheel is fraai uitgevoerd en telt ook nog een tiental relevante illustraties. Wat kan men meer vragen van een boek. (Neo)latinisten en historici met een bijzondere belangstelling voor het humanisme en de geschiedenis van opvoeding en onderwijs zullen zeker warm lopen voor deze rijke editie. Daarom is een felicitatie aan de *editors* op zijn plaats.

(Ad Tervoort)

Louis Vos, Bart de Wever, Wilfried Weets (red.), *Vlaamse vaandels, rode petten. Honderd jaar Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond* (Uitgeverij Pelckmans; Kapellen, 2002) 284 p. ISBN 90 289 3204 6

In Vlaanderen, en zeker in katholiek Vlaanderen, is de studentenbeweging steeds een teken van tegenspraak geweest. De studenten woelden afwisselend teveel en te weinig, ze waren nu eens te plat, dan weer te elitair. toch werden hun fratsen steeds vergeven en werden hun vaak radicale standpunten met opvallende welwillendheid beluisterd.

Voor het katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond (KVHV), dat sinds 1902 een kaderschool was voor de katholieke Vlaamse Beweging, geldt het bovenstaande nog meer. Of het nu de culturele opleving van prins-student Jef van den Eynde was, of de maatschappijhervorming die Piet Meuwissen op het oog had, of zelfs de kasseien waarmee Paul Goossens gooide om Leuven Vlaams te maken, allen konden ze op belangstelling en zelfs begrip rekenen.

Wie waren de mensen achter 'het Verbond'? Waar situeerden ze zich in Leuven en in Vlaanderen? Hoe brachten ze hun dagen door? Waar kwamen ze terecht, als de Leuvense dagen voorbij waren?

Op al deze vragen wil *Vlaamse vaandels en rode petten* een antwoord bieden. Het behandelt de Vlaamse standpunten van 'het Verbond', zijn katholieke identiteit, zijn studentikoze tradities, zijn culturele uitstraling, zijn nawerking. daarnaast levert het boek een kroniek van 100 jaar KVHV - een overzicht in vogelvlucht van de wereld van praesides, porren en pandoeren.

Lezingen en congressen / Conférences et congrès

*Culture et cadres de vie dans l'Europe méditerranéenne médiévale
Les échanges universitaires au Moyen Age et au début de l'époque moderne.
Hommes, œuvres, idées*

IIe rencontre du programme EuxIN, European Union Cross Identity Network
Affiliated to the Coïmbra Group
Montpellier, Université Paul-Valéry, 17 - 18 octobre 2002

Jéudi 17 octobre.

I. Le Moyen Age. L'élaboration d'une culture savante commune

Jacques Verger (Université Paris IV-Sorbonne), *Le rôle des "nations" étudiantes dans les échanges universitaires au Moyen Age.*

Hilde De Ridder-Symoens (UG), *L'université de Louvain à la fin du Moyen Age et à la Renaissance : lieu de rencontre des étudiants et professeurs méditerranéens.*

Ad L. Tervoort (VU), *Les étudiants des Pays-Bas septentrionaux en Italie (XIIIe - XVIe siècles)*

Olga Weijsers (Constantijn Huygens Instituut, Den Haag), *La "disputatio" comme moyen de dialogue entre les universitaires au Moyen Age.*

Vendredi 18 octobre

Carlos Heusch (Université Paul-Valéry-Montpellier III) : *Alfonso de Madrigal, dit Le Tostado, et la diffusion du savoir des Arts de Salamanque (première moitié du XVe siècle)*

Patrick Gilli (Université Paul-Valéry-Montpellier III), *La transmission des Pandectes dans les milieux savants européens au Moyen Age*

Danielle Jacquart (Ecole pratique des Hautes Etudes, Paris), *Les relations entre les facultés de médecine européennes médiévales.*

Tiziana Pesenti (Université de Padoue), *Libri di medicina tra Padova, Bologna e Montpellier.*
Synthèse des travaux relatifs au Moyen Age, par Jacques Verger.

II. Regards contemporains. Le rôle des échanges universitaires dans la construction d'une identité européenne

Charles-Olivier Carbonell (Université Paul-Valéry-Montpellier III)

Annie-France Laurens (Université Paul-Valéry-Montpellier III)

Bernard Coulie (UCL)

(Ad Tervoort)

*Opvoeding. Een (on)persoonlijke aangelegenheid?
Wijsgerige en historische reflecties op de plaats van de opvoeder
in het educatief gebeuren*

11de Pedagogendag
Gent, zaterdag 10 mei 2003
Call for Papers

Eeuwenlang stelden pedagogische theorievormers de persoonlijke relatie tussen opvoeder en opvoeding centraal. De laatste decennia werd het gewicht van de "persoonlijke factor" in het educatief gebeuren echter in vraag gesteld. Contextvariabelen op verschillende niveaus bleken hier immers meer invloed op uit te oefenen dan vroeger werd gedacht. Desondanks wordt in maatschappelijke discussies steeds opnieuw gewezen op het belang van de "persoonlijke factor": ouders behoren hun verantwoordelijkheid op te nemen; leerkrachten dienen een actieve rol te spelen in hun klas; en bij het verhelpen van probleemsituaties geeft persoonlijke betrokkenheid de doorslag.

Op de 11de pedagogendag willen we ons buigen over de betekenis van de "persoonlijke factor" in de opvoeding. Op welke manier werd dit concept in het verleden ingevuld, en wat wordt er de dag van vandaag onder verstaan? Hoe verhoudt de persoonlijke relatie tussen opvoeder en opvoeding zich tot andere, "onpersoonlijke" factoren in het opvoedingsgebeuren? Op welke wijze kan de huidige tendens tot "functionele differentiatie" van de opvoeder geduid worden? ...

Wie belangstelling heeft voor dit thema en deel wilt nemen aan deze studiedag kan (ten laatste op 14 februari 2003) een abstract van maximaal 500 woorden naar het volgende e-mail adres sturen: pedagogendag@rug.ac.be Op 3 maart 2003 wordt bekendgemaakt welke stukken in aanmerking komen voor deelname. Ten laatste op 30 mei 2003 worden de definitieve teksten te Gent verwacht (maximaal 3000 woorden, referenties volgens het APA-systeem). Een selectie van de papers zal worden uitgegeven.

De traditie wil dat pedagogendagen ook openstaan voor eenieder die zijn/haar onderzoek wil voorstellen, ook al past het niet in het door de organisatie gekozen thema. Het spreekt voor zich dat deze bijdragen eveneens in aanmerking komen voor publicatie.

Inschrijven kan vanaf 1 januari 2003 via de website: www.pedagogendag.org

Organisatie:

Universiteit Gent, Vakgroep Pedagogiek

Hans Van Crombrugge, Dirk Leyder, Bruno Vanobbergen, Nancy Vansieleghem

Musea en tentoonstellingen / Musées et expositions

Vlaamse vaandels, rode petten
Leuven, Universiteitsbibliotheek
29 november 2002 - 28 maart 2003

Tentoonstelling naar aanleiding van de 100ste verjaardag van het Katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond (KVHV), voornamelijk gebaseerd op de collecties van het Archief en Museum van het Vlaams Studentenleven. Zie ook de aankondiging van het bij deze gelegenheid gepubliceerde boek, elders in deze *Nieuwsbrief*.

Leuven, Centrale Bibliotheek K.U.Leuven, Mgr. Ladeuzeplein, 21 3000 Leuven.
Open van maandag tot vrijdag van 8.45 tot 19.00 u, op zaterdag van 8.45 tot 12.30 u
(gesloten op zondag) +32 (0)16 324642.

Anuschka De Coster

*Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden
1999-2000 met aanvullingen*
*Bibliographie de l'histoire des universités aux Pays-Bas et en Belgique
1999-2000 avec additions*

Om de inventarisatie van het lopend onderzoek up to date te houden doen we beroep op uw medewerking. Alle bibliografische referenties zijn welkom bij

A. De Coster

Universiteit Gent
Vakgroep Nieuwe Geschiedenis
Blandijnberg 2, B-9000 Gent
Tel. +32 9/264 41 00, Fax. +32 9/264 41 75
Email: Anuschka.DeCoster@rug.ac.be

ALGEMEEN

1. Engen, John van, *Learning institutionalized: Teaching in the Medieval University*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2000. (Notre Dame Conferences in Medieval Studies, 9).
2. Müller, Rainer A., 'Genese, Methoden und Tendenzen der Allgemeinen Deutschen Universitätsgeschichte', *Mensch Wissenschaft Magie*, themanummer van *Mitteilungen. Österreichische Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte*, 20, 2000, 181-202.
3. Ridder-Symoens, Hilde De, 'Scuole, corti e Università', in: *Storia della Scienza. IV Medioevo, Rinascimento*, Istituto della Enciclopedia Italiana - Treccani, 2001, pp.244-258.
4. Soetermeer, Frank, *Utrumque ius in peciis. Die Produktion juristischer Bücher an italienischen und französischen Universitäten des 13. und 14. Jahrhunderts.*, Uit het Nederlands vertaald door Gisela Hillner, Frankfurt am Main, Klostermann, 2002, XIV, 542 S. vols., ISBN 3 465 03184 9. (Ius Commune Sonderheft, 150) (Italiaanse editie: *Utrumque ius in peciis. Aspetti della produzione libraria a Bologna fra Due e Trecento*, Giuffrè, Milano, 1997. Uit het Nederlands vertaald door Giancarlo Errico.)

5. Vives, Juan Luis, *De subventionem pauperum sive de humanibus necessitatibus Libri II, Introduction, Critical Edition, Translation and Notes*, Matheeuessen, C., Fatazzi, C., and De Landtsheer, J., (eds. // with the assistance of) , Leiden-Boston, Brill, 2002. (Selected Works of J.L. Vives, 4).
6. Weber, Wolfgang E. J., *Geschichte der europäischen Universität*, Stuttgart, Kohlhammer, 2002, ISBN 3-17-016482-1. (Urban-Taschenbücher, 476).

ALGEMEEN NEDERLANDEN

(zie ook 98)

7. Aarts, Jos, 'Een kleine geschiedenis van de Research van het Wetenschappelijk Onderwijs', *Onderzoek van Onderwijs, vakblad voor docenten in het hogeronderwijs*, 4, 2001, pp.53-55.
8. Bergh, G. C. J. J. van den, *Die holländische elegante Schule. Ein Beitrag zur Geschichte von Humanismus und Rechtswissenschaft in den Niederlanden 1500-1800*, Frankfurt am Main, Klostermann, 2002, ISBN 3 456 03170 9. (Ius Commune Sonderhefte: Studien zur Europäische Rechtsgeschichte, 148).
9. Berkel, Klaas van, 'Descartes' debt to Beeckman. Inspiration, cooperation, conflict', in: Gaukroger, S., Schuster, J. & Sutton, J. (ed.), *Descartes' Natural Philosophy*, London - New York, Routledge, 2000, ISBN 0415219930. (Routledge Studies in Seventeenth Century Philosophy)
10. Clemen, Sam Van, 'De eerste Dietse Studiereis naar Zuid-Afrika', *De Nederlanden 'Extra Muros'. Jaarboek uitgegeven door de vereniging/stichting Zannekin*, 24, 2002, pp.73-84.
Diets Studentenverbond (°1922).
11. Degenaar, Marjolein, 'John Locke en de zeventiende eeuwse Nederlandse geneeskunde', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 24, 2001, 1, pp.1-17.
12. Eijnatten, Joris van, 'From Modesty to Mediocrity. Regulating Public Dispute, 1670-1840: The Case of Dutch Divines', *Peace and Mind. Seriatim Symposium on Dispute, Conflict and Enmity part 2*, themanummer van *Common knowledge*, 8, 2002, 310-332.

13. Eijnatten, Joris van, 'De Koninging gekoesterd. Productie en beheersing van theologische kennis aan Nederlandse akademies (1575-1840)', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités*, 8, 2002, 1, pp.18-24.
14. Erasmus, Desiderius, *Het boek tegen de barbarij*, Bejczy, István, (inl. en vert.), Nijmegen, Sun, 2001.
15. Erasmus, Desiderius, *Etiquette: Athenaeum*, de Landtsheer, Jeanine, and Van Houdt, Toon, (Vertaald en toegelicht door), Amsterdam, Polak en Van Gennep, 2001.
16. Erasmus, Desiderius, *Gesprekken*, De Landtsheer, J., (Vertaald en toegelicht door), Amsterdam, Polak en Van Gennep, 2001.
17. Faasse, Patricia, *Zuiver om de wetenschap. De akademie en haar levenswetenschappelijke instituten*, Amsterdam, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 1999, ISBN 90-6984-243-2. (Bijdragen tot de geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 4).
18. Freijsen, Nol, 'Pioniers zonder opvolgers. De moeizame ontwikkeling van de Nederlandse plantenecologie', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 25, 2002, 2, pp.87-98.
19. Heide, Janneke van der, 'Haeckel in Holland. Nederlandse correspondentie aan een Duits Darwinist en monist', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 25, 2002, 2, pp.99-112.
20. Huizinga, E., 'Een decennium van artes-studies. Bibliografisch overzicht van publicaties over artes-literatuur sinds 1980, met nadruk op de medioneerlandistiek', *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 111, 2001, pp.99-164.
21. Huizinga, E., Lie, O. S. H. & Veltman, L. M., *Een wereld van kennis. Bloemlezing uit de Middelnederlandse artesliteratuur*, Hilversum, Verloren, 2002, ISBN 90-6550-679-9.
22. Jacobs, Jan, 'Geleerdheid in opdracht. Enkele verkenningen rond de beoefening van de universiteitsgeschiedenis in Nederland', *Trajecta*, 11, 2002, 1, pp.41-64.

23. Klep, Paul M. M. & Stamhuis, Ida H. (eds.), *The Statistical Mind in a Pre-Statistical Era. The Netherlands (1750-1850)*, Amsterdam, Aksant, 2002.
24. Kreek, Frans Willem van der, *Alexander Willem Michiel van Hasselt 1814-1902: de eerste docent toxicologie in Nederland*, Utrecht, Universiteit Utrecht - Diergeneeskunde (Proefschrift), 2000, ISBN 90-393-2474-3.
25. Lunteren, Frans van, Regt, Henk de & Theunissen, Bert, *De maatschappelijke taak van wetenschapsstudies*, themanummer van *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 25, 2002, 1.
26. Matheeussen, C. , Landtsheer, J. De, Van Houdt, T. & Verachten, L. (ed.), *Erasmus en Vives over de positie van de vrouw*, Leuven, Acco, 2002. (Aulosreeks (didactische publicatie + CD-rom)
27. Seba, Albertus, *Cabinet of natural curiosities: The complete plates in colour 1734-1765*, Müsch, Irmgard and Hentschel, Anne, (ed. // transl.), Köln, Taschen, 2001.
Fotomechanische herdruk van "Locupletissimi rerum naturalium thesauri" 1734-1765, gebaseerd op het exemplaar in de KB Den Haag.
28. Sirjacobs, Isabelle, 'L'étudiant, ce 'jeune travailleur intellectuel'...', *Revue Belge de Philologie et d'histoire - Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 79, 2001, 2, pp.619-628.
29. Veldman, Ilja M., *Profit and pleasure. Print books by Crispijn de Passe*, Rotterdam, Sound and vision, 2001, ISBN 90-75607-58-x. (Studies in prints and printmaking, 4)
Translated from the Dutch by Michael Hoyle. The Latin translated into Dutch by Clara Klein
Ch. 2: Student life: The Academia (1612), p.33-52: illustraties over studentenleven en universiteitsgebouwen bij "Academia sive speculum vitae scolasticae" (1612) dat ook was bedoeld als Album Amicorum.
Ch. 3: Prints reused: the Nieuwen ieucht spiegel (1617), pp.53-59: o.a. prenten uit de "Academia" herbruikt.
30. Verbeek, Theo, 'Modelling nature: Descartes versus Regius', in: Gaukroger, S., Schuster, J. & Sutton, J. (ed.), *Descartes' Natural Philosophy*, London - New York, Routledge, 2000, pp.149-167, ISBN 0415219930. (Routledge Studies in Seventeenth Century Philosophy)

31. Vermij, R., *The Calvinist Copernicans. The reception of the new astronomy in the Dutch Republic, 1575-1750*, Amsterdam, EDITA KNAW - Uitgeverij van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2002, ISBN 90-6984-340-4.
32. Verweij, Michiel (uit het Latijn vertaald en ingeleid door), *Pas de Deux in Stilte. De Briefwisseling tussen Desiderius Erasmus - Paus Adrianus VI (1522-1523)*, Rotterdam, Donker, 2002.
met voorwoord van Mgr. Adrianus H. van Luyn.
33. Waardt, Hans De, 'De konijntjes van Winkler. De scheiding van de leerstoelen neurologie en psychiatrie in Nederland', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 24, 2001, 3, pp.157-168.
34. Widdershoven-Heerding, Ineke, *Geneeskunde als wetenschap. Wetenschapsidealen in de Nederlandse geneeskunde van 1840 tot 1970*, Maastricht, Proefschrift Univ. Maastricht, 2000.

AMSTERDAM

35. Cordfunke, E. H. P., *Een romantisch geleerde. Jacobus Henricus van 't Hoff (1852-1911)*, Amsterdam, Vossiuspers, 2001, ISBN 90-5629-200-5.
Student wis-en natuurkunde te Leiden, en scheikunde te Bonn en Parijs.
Hoogleraar scheikunde te Amsterdam en Berlijn.
36. Dalen, D. van, *L.E.J. Brouwer, 1881-1966: een biografie*, Amsterdam, Bakker, 2001, ISBN 90-351-2185-6.
Docent wiskunde te Amsterdam.
37. Hornix, Willem J. & Mannaerts, S. H. W. M. (ed.), *Van 't Hoff and the emergence of chemical thermodynamics*, Delft, Delft University Press, 2001, ISBN 90-5235-157-0.
38. Knegtmans, Peter Jan, 'Universitaire allures: het athenaeum illustre in de 17de en 18de eeuw', *Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum*, 92, 2000, pp.14-37.
39. Mooij, Annet, *De polsslag van de stad: 350 jaar academische geneeskunde in Amsterdam*, Amsterdam, Arbeiderspers, 1999.

40. Postma, Ferenc & Verheij Arian, 'Vijf album-inscripties van Menasseh ben Israel (1604-1657). Een eerste kennismaking', *Alef Beet*, 11, 2001, 2, pp.23-32.
Bijdragen van Menasseh ben Israel (Amsterdam) in de alba van resp. de Duitse Lutheranen Johann Meisner (1645) en Johann Ernst Gerhard (1650), de Zevenburgse Unitariërs István Pauli (1653) en Benedek Árkosi (1654), en de Nederlandse theologie-student Johan Albert Zaunschliffer (1654).
41. Ramberg, P. J. & Somsen, G. J., 'The young J.H. van 't Hoff: the background to the publication of his 1874 pamphlet on tetrahedral carbon atom, together with a new English translation', *Annals of Science*, 58, 2001, pp.51-74.
42. Schipman, Pat, *The man who found the missing link. Eugène Dubois and his lifelong quest to prove Darwin right*, New York, Harvard University Press, 2001, ISBN 0674008669.
43. Smits-Veldt, Mieke B. The first Dutch academy of Dr. Samuel Coster. Humanist ideals in Dutch attire (1617-1622). 1996; 1, 853-878.
44. Tervoort, Ad (red.), *Gjalt Zondergeld Geen duimbreed?! De Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting*, Zoetermeer, Meinema, 2002. (Historische reeks VU, 4).
45. Vis, J., *De poort: de Oudemanhuispoort en haar gebruikers 1602-2002*, Amsterdam, 2002.

ANTWERPEN

46. Vanpaemel, Geert, 'Science for sale: the metropolitan stimulus for scientific achievements in sixteenth century Antwerp', in: O'Brien, P. (ed.), *Urban Achievement in Early Modern Europe. Golden Ages in Antwerp, Amsterdam and London*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp.278-304, ISBN 0-521-59408-1.

BRUSSEL-BRUXELLES

47. Diagre, Denis, 'La naissance du jardin botanique de la Société Royale d'Horticulture des Pays-Bas: attendue et placée sous les meilleurs auspices', *Scientiarum Historia*, 28, 2002, 1, pp.63-94.

DELFT

48. Grootendorst, A. W., 'Professor dr Rehuel Lobatto (6 juni 1797 - 9 februari 1866)', *Delfia Batavorum. Historisch Jaarboek voor Delft*, 1997, pp.121-128.
49. Huisman - van Bergen, Annie, *De vervolgd. Jacht op twee Delftse studenten in 1941*, Amsterdam, 1999.

DEN HAAG

50. Lunteren, Frans van, 'Bosscha's leerboek en van der Waals' proefschrift: aantrekkende krachten in Den Haag', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 23, 2000, 4, pp.247-265.
Natuurwetenschappen, eind 19de eeuw.

DEVENTER

51. Bedaux, Jan Cornelis. La lettera di Alexander Hegius a Wesel Gansfort: I libri scomparsi di Nicolaus Cusanus. 2001; 15, 203-208.
Tekst is uit het Nederlands vertaald door Inge Schreurs.
Moderne Devotie. Korte beschrijving van curriculum van Hegius: leert Grieks bij R. Agricola (net terug uit Ferrara) en volgt hem op als docent Grieks te Deventer.

FRANEKER

52. Postma, Ferenc & Vásárhelyi, Judit P., 'Zwei unbekannte ungarischsprachige Lobgedichte aus Franeker: Das *Magyar rhythmusok* von Mátyás Gönczi (1642) und das *Carmen Ungaricum* von János Kisvárdai Lázár (1661)', *Magyár Könyvszemle*, 118, 2002, 1, pp.55-68.
53. Veen, Theo, 'Elias Wigeri over het procesrecht als deel van de academische rechtenstudie (1772)', *Pro Memoria. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden*, 4, 2001, 1, pp.87-129.
E. Wigeri, hoogleraar aan de universiteit van Franeker 1755-1780.

GENT

54. Gendt, Maarten De, *400 Schampers in woord en beeld*, Gent, Archief RUG, 2002.
(Uit het verleden van de RUG, 42)
Over het Studentenblad van de Gentse Universiteit, 1975-2002.
55. Waele, Maria De, 'De strijd om de citadel. Frankrijk en de vernederlandsing van de Gentse universiteit, 1918-1930', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 32, 2002, pp.153-193.

GRONINGEN

56. Berkel, Klaas van & Smit, F. R. H., *Een Universiteit in de twintigste eeuw: opstellen over de Rijksuniversiteit Groningen 1914-1999*, Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, 1999.
57. Krul, W., 'Wetenschappelijke specialisatie en gemeenschappelijke cultuur. Humaniora en natuurwetenschappen in de Groningse rectoraatsredes uit het laatste kwart van de negentiende eeuw', *Spiegel der Letteren*, 42, 2000, pp.97-115.
58. Postma, Ferenc, 'Frustula Telekiana. Einige bisher unbekannte Briefe von Sámuel Teleki (1739-1822) in niederländischen Sammlungen', in: Anikó Deé Nagy (ed.), *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. évfordulójára, 1802-2002*, Marosvásárhely, 2002, pp.215-230.
Met een samenvatting in het Hongaars (p.578): "Teleki Sámuel eddig ismeretlen levelei Hollandiában.
Brieven van graaf Sámuel Teleki aan Prof. Daniel Gerdes (Groningen) en Prof. Petrus Wesseling (Utrecht), 1762-1764.

HAARLEM

59. Hoorn, M. van, 'The physics laboratory of the Teyler Foundation (Haarlem) under professor H.A. Lorentz, 1909-1928', *Bulletin of the Scientific Instrument Society*, 59, 1998, pp.14-21.

LEIDEN

(zie ook 35, 37, 41)

60. Bos, H. J. M., 'Ludolf van Ceulen en de uitdaging van de wiskunde', *Nieuw Archief voor Wiskunde*, 1, 2000, pp.259-262.
Docent aan de Ingenieursschool van Leiden.
61. Cook, Harold J., 'Boerhaave and the flight from reason in medicine', *Bulletin of the History of Medicine*, 74, 2000, pp.221-240.
62. Delft, Dirk Van, 'De Blauwe Jongens: de opleiding tot instrumentmaker in het natuurkundig laboratorium van Heike Kamerlingh Onnes', *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek*, 25, 2002, 3, pp.137-153.
63. Harskamp, J. (ed.), *Dissertatio medica inauguralis. Leyden medical dissertations in the British Library, 1593-1746. Catalogue of a Sloane-inspired collection*, London, The Wellcome Institute for the History of Medicine, 1997.
64. Knoeff, R., *Herman Boerhaave (1668-1738). Calvinist Chemist and Physician*, Amsterdam, EDITA KNAW - Uitgeverij van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2002, ISBN 90-6984-342-0.
65. Knoeff, R., 'The making of a calvinist chemist. Hermann Boerhaave, God fire and truth', *Ambix*, 48, 2001, pp.102-111.
66. Lüthy, Ch., 'David Gorlaeus' Atomism, or: The Marriage of Protestant Metaphysics with Italian Natural Philosophy', in: Lüthy, Murdoch & Newman (eds.), *Late Medieval and Early Modern Corpuscular Matter Theories*, Leiden, Brill, 2001, pp.245-290.
67. Wiesenfeldt, G., *Leerer Raum in Minervas Haus. Experimentelle Naturlehre an der Universität Leiden, 1675-1715*, Amsterdam, EDITA KNAW - Uitgeverij van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2002, ISBN 90-6984-339-0.
68. Witt, Johan de, *Jan de Witt's "Elementa curvarum linearum, liber primus"*, Grootendorst, Albert W., (ed.), New York, Springer, 2000, ISBN 0387987487. (Sources and studies in the history of mathematics and physical sciences.

69. Wreede, Liesbeth De, 'Willebrord Snellius (1581-1626), humanist-mathematicus', *Nieuwsbrief Universiteitsgeschiedenis - Lettre d'Information sur L'Histoire des Universités*, 8, 2002, 1, pp.12-18.

LEUVEN

70. Barreto, Luís Filipe (ed.), *Damião de Goes. Os caminhos de um humanista*, s.l., Correios de Portugal, 2002.
 Damianus a Goes (1502-1574), humanist, verbleef te Leuven en liet er ook enkele van zijn werken drukken. Verwierf daar ook faam omdat hij in 1542 mee de verdediging van de stad tegen de troepen van Maarten van Rossem organiseerde.
71. Boute, Bruno, 'Towards uniform database structures for prosopographical research: work in progress in University History. The example of the Lovanienses Database', in: Keats-Rohan, K. S. B., *Resourcing Sources*, Oxford, Unit for Prosopographical Research, 2002, pp.35-48. (Prosopographica et Genealogica, 7) (Acts of the Conference *Resourcing Sources IV*, Oxford, 28 juni 2001)
 Also available at <http://www.linacre.ox.ac.uk>, Unit Prosopography
72. Imbo, Gaston, 'Arthur Vierendeel (Leuven 10/04/1852 - Ukkel 08/11/1940)', *De Heemschutter*, 180, 2001, pp.15-25.
 Ingenieur en Professor te Leuven.
73. Lenders, Piet, *Overheid en Geneeskunde in de Habsburgse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik*, themanummer van *Standen en Landen / Anciens Pays et Assemblées d'États*, 103, 2001.
 Schenkt zeer veel aandacht aan de opleidingen geneeskunde en aan de hervormingen ervan zowel binnen als buiten de universiteit. Van de 16de eeuw tot aan het einde van het Ancien Régime.
74. Sousa, José Baptista de & Costa Dias, Luis Augusto (eds.), *Damião de Góis. Humanista Português na Europa do Renascimento(tentoonstellingscatalogus)*, Lisboa, Biblioteca Nacional, 2002.
75. Tatars'ky, Zenon (ed.), *Liuvn, 1930-1985. Ukrains'ki studenty u Liuvens'komu katohyc'komu universyteti*, Toronto, The Basilean Press - Association of Ukrainian Students at the University of Louvain, 2001.
 Ukraïense studenten aan de Universiteit van Leuven (1930-1985). Bevat samenvattingen in het Frans, Nederlands en Engels.

76. Theisen, Karl Heinrich, *Untersuchungen und Materialien zur Geschichte, Organisation und Verwaltung des Liebfrauentiftes und der Pfarrei Prüm, 1016-1802*, diss. Ludwig-Maximilians-Universität München, 2001.
pp.226-227: biografie van Nicolaus van Prüm, alias Doeser, alias deWinringen, van 1426-1432 professor canoniek recht in Leuven.
77. Uytterhoeven, Rik, 'De Adultenschool bestuurd door de heren studenten te Leuven (1866-1914)', *Jaarboek van de geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, 40, 2002, pp.273-292.
78. Uytven, Raymond Van, 'De 'Sedes Sapientiae' en Leuvense stadsprocessies in de 14de en 15de eeuw', *Jaarboek van de geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, 40, 2002, pp.83-91.
79. Vatican, Agnès, 'Entre Madrid et Bruxelles: les nonces et le jansénisme à l'université de Louvain, à la fin du XVIIe siècle', *Bulletin van het Belgisch Historisch Instituut te Rome / Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome*, 72, 2002, pp.45-90.

MIDDELBURG

80. Zuidervaart, Huib J., 'Het Natuurbeeld van Johannes de Mey (1617-1678), Hoogleraar Filosofie aan de Illustere School te Middelburg', *Archief. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 2001, pp.1-40.

NIJMEGEN

81. Frijhoff, W. Th. M., 'Nijmeegse proeven van identiteit. Besprekingsartikel naar aanleiding van "Proeven van eigen cultuur. Cultuur. Vijfenzeventig jaar Katholieke Universiteit Nijmegen 1923-1998"', *Ex Tempore*, 18, 1999, pp.48-56.
82. Otten, Annemie & Timmermans, Liesbeth, "'Een kamertje op het Binnenhof". Carla van Baalen over parlementaire geschiedenis aan de KUN', *Ex Tempore*, 19, 2000, 2, pp.40-45.

TILBURG

83. Jacobs, B. C. M., 'Ontsloten bronnen. Costumenoptekeningen en andere juridische handschriften in de Brabant-Collectie van de Tilburgse Universiteitsbibliotheek', *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 19, 2002, pp.117-135.

UTRECHT

(zie ook 58)

84. Bekkers, W. M. J., Koning, R. H. & Vette, N. J. (red.), *Rechten in Utrecht : de academische studie in verleden, heden en toekomst*, Deventer, Kluwer, 2002.
85. Blaauboer, M., 'Een zoon naar zijn vaders hart : de korte Utrechtse, academische carrière van Steven Jan van Geuns (1767-1795) ', *Oud-Utrecht*, 75, 2002, 2, pp.46-49.
86. Frik, J. F., 'Van veterinair student tot Dokter Vlimmen, 1925 - ca.1960', *Argos. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap*, 26, 2002, pp.283-286.
87. Hoeve, J. A. van der, *Achter de Dom 7 : de geschiedenis van een middeleeuws huis*, Utrecht, Stichting Publikaties Oud-Utrecht (SPOU), 2002.
Onderdeel van het universitair complex aan het Domplein.
88. Hoogenboom, Annemieke & Gerards, Inemie (red.), *De Swillenscollectie : de kunsttechnische verzameling van het Kunsthistorisch Instituut te Utrecht*, Vianen, Optima, 2002.
89. Kersjes, A. W., 'Een kritische fase in de ontwikkeling van het veterinair onderwijs. Democratisering en herstructurering, 1965-1985', *Argos. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap*, 26, 2002, pp.286-292.
90. Koolmees, P., 'Doelstellingen en evaluaties van het veterinair onderwijs in Utrecht, 1821-1925', *Argos. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap*, 26, 2002, pp.277-283.
91. Magnus, Otto, *Rudolph Magnus : physiologist and pharmacologist 1873-1927: a biography*, Schoonhoven, Louis M., (ed.), Amsterdam, KNAW, 2002.

92. Mathijsen, A., 'Bibliografie van Alexander Numan', *Argos. Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap*, 26, 2002, pp.255-266.
Met biografische informatie: A. N. (1780-1852) was hoogleraar Praktische Veeartsenijkunde en dir. van 's Rijksveeartsenijschool 1826-1851.
93. Raak, R. van, 'Een conservatieve camarilla op het Loo. Gerrit Jan Mulder en het conservatisme in Nederland', *Theoretische Geschiedenis*, 26, 1999, pp.103-119.
94. Theunissen, Bert, 'Turning refraction into a science: F.C. Donders "scientific reform" of lens prescription', *Studies in the History and Philosophy of the Biological and Biomedical Sciences*, 31, 2000, pp.557-578.
F.C. Donders was professor fysiologie te Utrecht.

WAGENINGEN

95. Staring, W. C. H. 1833, *Specimen academicum inaugurale de geologia patriae / Academisch proefschrift over de geologie des vaderlands*, Brouwer, Aart, (ed.), Tilburg, Nederlandse Geologische Vereniging, 2001, ISBN 9080676918. (Staringia 10; Grondboor en Hamer 55, 5a)
(Oorspronkelijke uitgave: Lugduni Batavorum, Menze, 1833)

INTERNATIONAAL

(zie ook 11, 32, 35, 37, 40, 41, 42, 58, 70, 74, 75)

96. Cuénant E., Bonnel F. Bonnet H. (coordonné par), *Médecine, Art et Histoire à Montpellier* Sauramps, 2002, ISBN 2-84023-282-0.
97. Postma, Ferenc, 'Een feestelijk Jubileum in Zevenburgen / Roemenië: 200 jaar Teleki Bibliotheek (1802-2002) // Ünnepeýyes évforduló Erdélyben / Románia: 200 éves a Teleki Könyvtar (1802-2002)', *Most Magyarul! Tweetalig Hongarije Magazine*, 20, 2002, Herfst 2002, pp.13-16.
Naar aanleiding van de Jubileumviering en het wetenschappelijk Symposium te Tîrgu Mureş / Marosvásárhely / Neumarkt am Mieresch (Roemenië) op 11 - 12 oktober 2002.
98. Tervoort, Ad, 'La Dolce Vita? Het Nederlandse studentenleven aan middeleeuwse Italiaanse Universiteiten', *Madoc*, 16, 2002, 2, pp.66-73.

EUR	Erasmus Universiteit Rotterdam
KUB-Tilburg	Katholieke Universiteit Brabant (Tilburg)
KUN	Katholieke Universiteit Nijmegen
LUW	Landbouw Universiteit Wageningen
UM	Universiteit Maastricht
RUG-Groningen	Rijksuniversiteit Groningen
UL	Universiteit Leiden
TUD	Technische Universiteit Delft
TUE	Technische Universiteit Eindhoven
TUT	Technische Universiteit Twente (Enschede)
UU	Universiteit Utrecht
UvA	Universiteit van Amsterdam
VU	Vrije Universiteit (Amsterdam)
FPMs	Faculté Polytechnique de Mons
FuCam	Facultés Universitaires Catholiques de Mons
FUNDP	Facultés Universitaires Notre-Dame de la Paix (Namur)
FUSAGx	Faculté Universitaire des Sciences Agronomiques de Gembloux
FUSL	Facultés Universitaires Saint-Louis (Bruxelles)
FUTPB	Faculté Universitaire de Théologie Protestante de Bruxelles
UCL	Université Catholique de Louvain
ULB	Université Libre de Bruxelles
ULg	Université de Liège
UMH	Université de Mons-Hainaut
KUB-Brussel	Katholieke Universiteit Brussel
KULAK	Katholieke Universiteit Leuven Afdeling Kortrijk
K.U.Leuven	Katholieke Universiteit Leuven
LUC	Limburgs Universitair Centrum (Diepenbeek)
RUCA	Universitair Centrum Antwerpen
RUG-Gent	Universiteit Gent
UFSIA	Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen
UIA	Universitaire Instelling Antwerpen
VUB	Vrije Universiteit Brussel

Inhoud / Table des matières

Woord vooraf / Avant-propos

Verenigingsnieuws / Communications des associations

Mededelingen / Communications

Bijdragen / Contributions

Onderzoeksprojecten / Projets de recherche

Nieuwe publicaties / Publications récentes

Lezingen en congressen / Conférences et congrès

Musea en tentoonstelling / Musées et expositions

Bibliografisch overzicht universiteitsgeschiedenis der Nederlanden
Bibliographie de l'histoire des universités aux Pays-Bas et en Belgique